

Primjerenost materijala Opservacijskog protokola za dijagnostiku autizma za primjenu s odraslima

Filić, Marta

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Education and Rehabilitation Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:158:837247>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-13**

Repository / Repozitorij:

[Faculty of Education and Rehabilitation Sciences - Digital Repository](#)

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad

Primjerenost materijala Opservacijskog protokola za dijagnostiku autizma za primjenu s odraslima

Marta Filić

Zagreb, rujan 2019.

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad

Primjerenost materijala Opservacijskog protokola za dijagnostiku autizma za
primjenu s odraslima

Studentica:

Marta Filić

Mentorica:

doc. dr. sc. Maja Ceganec

Zagreb, rujan 2019.

Izjava o autorstvu rada

Potvrđujem da sam osobno napisala rad ***Primjerenost materijala Opservacijskog protokola za dijagnostiku autizma za primjenu s odraslima*** i da sam njegova autorica.

Svi dijelovi rada, nalazi ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima jasno su označeni kao takvi te su adekvatno navedeni u popisu literature.

Ime i prezime: Marta Filić

Mjesto i datum: Zagreb, rujan 2019.

Primjerenost materijala Opservacijskog protokola za dijagnostiku autizma za primjenu s odraslima

Studentica: Marta Filić

Mentorica: doc.dr.sc. Maja Cepanec

Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Studijski smjer: Logopedija

Sažetak

Primjerenost nekog testiranja neophodna je kako bi rezultati tog ispitivanja bili pouzdani i valjani. Sudionik tijekom ispitivanja ne smije osjećati visok stupanj neugode jer će to utjecati na njegovo ponašanje i mišljenje, a samim time i na dobivene podatke. Opservacijski protokol za dijagnostiku autizma sadrži pet modula, od kojih se Modul 4 koristi za primjenu s verbalno fluentnim adolescentima i odraslim osobama. Cilj ovog rada bio je ispitati primjerenost materijala četvrtog modula Opservacijskog protokola za dijagnostiku autizma (ADOS-2; Lord i sur., 2012) u odraslih osoba u Republici Hrvatskoj. U tu svrhu, od strane ispitivača napravljen je Upitnik za procjenu primjerenosti i stupnja ugone materijala i pitanja korištenih tijekom provedbe ADOS-2 te je ispitano 40 odraslih osoba tipičnog razvoja u dobi od 35 do 50 godina koji su izvorni govornici hrvatskog jezika te su cijeli život proveli u Republici Hrvatskoj. Rezultati su pokazali kako je većina korištenih materijala primjerena dobi za koju se koriste, ali i kako postoje indikacije za dodatnu provjeru materijala te za moguće izbacivanje određenih aktivnosti i materijala. *Zadatci Pripovijedanje priče prema knjizi, Zadatak slaganja i Stripovi* pokazuju nižu razinu primjerenosti. Najnižu razinu ugodnosti pokazuju: *Zadatak pokazivanja, Stanka i Pripovijedanje priče prema knjizi*. Iako većina literature ukazuje da su materijali i pitanja korišteni tijekom ispitivanja Protokolom primjereni za odraslu dob, ovo istraživanje pokazuje kako bi se određeni materijali trebali dodatno provjeriti kako bi i valjanost samog ispitivanja Modulom 4 bila veća.

Ključne riječi: ADOS-2, primjerenost, ugodnost, materijali za testiranje, odrasli

Material appropriateness of the Autism Diagnostic Observation Schedule on adults
Student: Marta Filić
Mentor: doc.dr.sc. Maja Cepanec
University of Zagreb, Faculty of Education and Rehabilitation Sciences
Field of study: Speech and language pathology

Abstract

The appropriateness of a testing is necessary for test results to be reliable and valid. The participant should not feel a high degree of discomfort during the research as it will affect one's behavior and opinion and therefore the obtained informations. The Autism Diagnostic Observation Schedule contains five modules, of which Module 4 is used for administration with verbally fluent adolescents and adults. The aim of this paper was to examine the material appropriateness of the fourth module of the Autism Diagnostic Observation Schedule (ADOS-2; Lord et al., 2012) on adults in the Republic of Croatia. For this purpose, a questionnaire was prepared by the examiner to assess the appropriateness and degree of comfort of the materials and questions used during the implementation of ADOS-2. Participants were 40 adults of typical development, aged 35 to 50, who are native speakers of Croatian language and who have spent all their lives in the Republic of Croatia. The results showed that most of the materials used were appropriate for the age at which they were used, but also that there were indications for additional material verification and for the possible disposal of certain activities and materials. Tasks like 'Telling a story from a book', 'Construction task' and 'Description of a picture task' show a lower level of appropriateness. The lowest levels of comfort are demonstrated by: 'Demonstration Task', 'Break' and 'Telling a story from a book'. Although literature mostly indicates that the materials and questions used during the protocol testing are appropriate for adulthood, this research shows that certain specific materials should be further verified in order to make the Module 4 trial itself more valid.

Keywords: ADOS-2, appropriateness, comfort, testing materials, adults

SADRŽAJ

1. UVOD	1
1.1. Testiranje	1
1.2. Ugodnost i primjerenost	2
1.3. Primjerenost testiranja u odnosu na kulturalna obilježja sudionika	4
1.4. Primjerenost testiranja u odnosu na dob sudionika	6
2. CILJ ISTRAŽIVANJA.....	9
3. PRETPOSTAVKE	9
4. METODOLOGIJA.....	10
4.1. Sudionici.....	10
4.2. Mjerni instrumenti.....	10
4.2.1. Opservacijski protokol za dijagnostiku autizma.....	10
4.2.2. Primjerenost Opservacijskog protokola za dijagnostiku autizma (ADOS-2).....	12
4.2.3. Upitnik za procjenu primjerenosti i stupnja ugone materijala i pitanja korištenih tijekom provedbe ADOS-2.....	14
4.3. Provedba istraživanja	15
5. REZULTATI I RASPRAVA ISTRAŽIVANJA	16
5.1. Primjerenost aktivnosti s predmetima	16
5.2. Primjerenost intervjua	19
5.3. Stupanj ugone tijekom aktivnosti s predmetima.....	21
5.4. Stupanj ugone tijekom provedbe intervjua.....	24
5.5. Usporedba ugodnosti i primjerenosti aktivnosti.....	27
5.6. Prijedlozi sudionika o mogućem izbacivanju aktivnosti i protokola ADOS-2.....	28
5.7. Nedostatci istraživanja	30
5.8. Potvrđivanje pretpostavki.....	34
6. ZAKLJUČAK	35
7. LITERATURA.....	37

1. UVOD

1.1. Testiranje

Kovačec (1996, str.997) psihološki test definira kao „psihodijagnostički postupak, zadatak koji se nekome zadaje ili situacija u koju se netko stavlja da bi se (mjerno relevantno) utvrdila njegova određena psihofizička sposobnost: inteligencija, znanje, vještina, karakterno svojstvo ili slično“.

Urbina (2004, str.1) ga definira kao „sustavnu proceduru prikupljanja podataka o uzorcima ponašanja relevantnih za kognitivno ili afektivno funkcioniranje, njihovo mjerenje i ocjenjivanje u odnosu na standarde“.

Objekti navedene definicije podrazumijevaju izazivanje određenih ponašanja te njihovo posljedično promatranje, mjerenje i uspoređivanje sa standardima. Neka ponašanja je lakše mjeriti, dok je za uočavanje drugih potrebno puno vježbe i pozornosti. Svako mjerenje i svako testiranje temelji se na primjeni određenih pravila koja je potrebno slijediti tijekom procjene ili dijagnostike. Međutim, zbog različitosti i individualnosti svakoga čovjeka, ispitivaču je ponekad teško pratiti ih i primjenjivati zbog navedene složenosti mjerenja ljudskih karakteristika. Zato je bitno svaki element nekog testiranja dodatno provjeriti. To se pogotovo odnosi na situacije u kojima je test izvorno konstruiran za određenu kulturu ili određenu dobnu skupinu, ali je tijekom vremena standardiziran i na nekom drugom jeziku. Unatoč standardizaciji, potrebno je dodatno ispitati primjerenost nekog testa jer na samo testiranje uvelike utječe kultura iz koje sudionik dolazi, njegova dob te vlastita percepcija i odnos prema materijalima korištenima tijekom testiranja.

Postoje različiti problemi koji se mogu javiti tijekom svake vrste testiranja te utjecati na vjerodostojnost dobivenih rezultata.

Jedan od njih je predugačko trajanje testiranja. Intervjui licem u lice koriste govor kao glavni instrument za dobivanje informacija o sudionikovoju perspektivi. I osobama tipičnog razvoja, dugačak razgovor koji za svrhu ima prikupljanje informacija može biti zamoran. To se dodatno pojačava ukoliko osobe imaju teškoće, pogotovo komunikacijsko, jezične ili govorne. Tada sudionici trebaju uložiti dodatan trud za razgovor i odgovaranje na pitanja. Noël (2015) je radila istraživanje s osobama s afazijom te u svojem radu navodi kako se osobe s afazijom tijekom intervjua često osjećaju frustrirano i jako se umore. Zbog toga je kod svih instrumenata bitno prilagoditi dužinu trajanja ispitivanja te osigurati sudionicima osjećaj uspjeha koji smanjuje

moгуćnost stvaranja frustracija. To se mođe ostvariti osiguravanjem primjerenih materijala te postavljanjem pitanja na koja će osoba većinom moći dati prikladan odgovor.

1.2. Ugodnost i primjerenost

Ovisno o sudionikovu iskustvu, njegovoj kulturi i njegovu stavu prema kliničkom testiranju, nekima će sama procjena stvarati više, a nekima manje neugodnu situaciju. Ugodnost općenito mođe biti psihološki ili fizički osjećaj ili oboje istovremeno (Pearson, 2009).

Obje vrste ugodnosti prilikom istraživanja i testiranja su neophodne kako bi i rezultati bili valjani i pouzdani. Naše će se istraživanje više usmjeriti na psihološki osjećaj ugodnosti. Ako je sudioniku tijekom ispitivanja izrazito neugodno, to će utjecati i na njegovo ponašanje i mišljenje te se samim time smanjuje i valjanost i pouzdanost dobivenih podataka. U nekim ispitivanjima mođeimo više, a u nekima manje utjecati na tu varijablu, ali dužnost svakog istraživača je kontrolirati sve varijable koje mođe pa je, ukoliko je moguće, dobro omogućiti sudioniku da se osjeća ugodno tijekom ispitivanja.

Prije same procjene osoba s afazijom, kao što to navodi Noël (2015), potrebno se pitati i pokušati pronaći odgovore na određena pitanja poput: Kako olakšati razumijevanje kod sudionika? Kako izbjeći zamor kod sudionika? Kako smanjiti njegovu frustraciju? Kako potaknuti odgovaranje na pitanja? Te je smjernice korisno imati u vidu prije testiranja, jer je cilj svako ispitivanje učiniti što je moguće više ugodnim i primjerenim kako bi i rezultati i procjena bili precizniji. Zbog toga je traženje odgovora na navedena pitanja dobar početak za stvaranje poticajnog i prikladnog okruženja ispitivanja.

Postoji vrlo širok opseg testova koji se koriste za dijagnostiku i procjenu različitih poremećaja i stanja osoba svih životnih dobi. Kod same izrade određenog testa, bitno je cijelo vrijeme imati na umu karakteristike populacije za koju se on izrađuje. Isto tako, potrebno je uzeti u obzir karakteristike dobnog raspona za koji će se on primjenjivati. Zato je potrebno provjeriti je li test primjeren dobi za koju je namijenjen. Samim time, povećava se valjanost i pouzdanost samog testiranja.

Prema Etičkom kodeksu istraživanja s djecom (Ajduković i Kolesarić, 2003), navodi se kako postupci istraživanja moraju biti prilagođeni dobi i zrelosti djeteta. To se treba primijeniti i na odraslu dob, naime, svi postupci korišteni tijekom ispitivanja trebali bi biti primjereni dobi osobe koju se ispituje.

Isti kodeks navodi i kako je prema načelu Uvažavanja ljudskih prava i dostojanstva osobe potrebno „uvažavati i poštovati individualne i kulturalne razlike svih sudionika u istraživačkom procesu, uključujući i one koje se odnose na dob, spol, spolni identitet, rasu, etničko porijeklo, nacionalnost, jezik, religiju, seksualno usmjerenje, tjelesne ili mentalne nedostatke, socioekonomski status i druge.“ Iste smjernice navedene su i u Etičkom kodeksu psihologa (Hrvatska psihološka komora, 2004). Naše istraživanje bavit će se problematikom prilagodbe instrumenata s obzirom na dob i kulturu pojedinaca za koje se oni koriste.

Autori Etičkog kodeksa istraživanja s djecom (Ajduković i Kolesarić, 2003) navode kako, prije provedbe projekta, istraživač među ostalim treba odgovoriti na ova pitanja: „Hoće li sudionici osjećati bilo kakvu vrstu nelagode i je li to zbilja nužno?“, „Sadrži li vaše istraživanje osjetljiva privatna pitanja koja mogu ugroziti intimu djeteta?“, „Ako postupak sadrži ovakva pitanja, jeste li razradili učinkovito postupanje u situaciji kad sudionik doživi visoku razinu nelagode i stresa?“, „Hoće li sudjelovanje na bilo koji način ugroziti privatnost sudionika?“. Te smjernice potrebno je pratiti prilikom svakog ispitivanja. Niti jedno istraživanje ne bi trebalo dovoditi do neugode i stresa. Isto tako, nije primjereno, ukoliko to nije nužno, postavljati sudionicima pitanja o njihovu intimnom životu. Zbog toga je uputno provjeriti osjećaju li se sudionici tijekom nekog istraživanja ugodno i kako doživljavaju njegovu primjerenost.

Svaki instrument potrebno je kulturološki prilagoditi i standardizirati jer svaka kultura sa sobom nosi određene obrasce ponašanja, mišljenja i komunikacije. Hilton i Skrutkowski (2002) tako ističu pojam kulturalno osjetljivih instrumenata. Potrebno je razviti takve testove, ali bitno je imati na umu da se tijekom njihovog razvoja javljaju brojni izazovi koji mogu uvelike utjecati na pouzdanost i valjanost testa kao i na mogućnost njegove standardizacije za određenu kulturu. Prema gore navedenom, svim instrumentima koji se koriste za kliničke i istraživačke svrhe, potrebno je provjeriti njihovu primjerenost s obzirom na kulturu i dob sudionika.

U svijetu postoje različiti testovi koji se koriste za dijagnostiku i procjenu razvojnih poremećaja. Većina tih testova namijenjena je djeci rane dobi kako bi se teškoća što prije dijagnosticirala. Međutim, neki od tih instrumenata mogu se koristiti za različite životne dobi. Tako i Opservacijski protokol za procjenu autizma (ADOS-2; Lord i sur., 2012) sadrži Modul 4 koji je namijenjen odraslim osobama. Unatoč tome što se on već koristi, potrebno je dodatno provjeriti njegovu primjerenost s obzirom na odraslu dob i hrvatsku kulturu jer koristi različite materijale koji su prvotno namijenjeni za osobe mlađe kronološke dobi.

1.3. Primjerenost testiranja u odnosu na kulturalna obilježja sudionika

Razlike između hrvatske i američke kulture mogu utjecati na primjenu Protokola.

Na obilježja komunikacije utječu kultura i socijalna očekivanja nekog društva. Tako McLaren (1998) naglašava kako kulturalne razlike utječu na naše ponašanje, odnose s drugima, na naše razmišljanje i učenje. Te razlike posljedično utječu i na osjećaj primjerenosti materijala te na ugodu tijekom ispitivanja.

Norbury i Sparks (2013) promatraju specifičnosti i zahtjeve provedbe dijagnostičkih metoda unutar nekoga kulturalnog konteksta, utjecaj vrijednosti i očekivanja od terapije i zašto je neophodno raditi međukulturalne studije.

Carter i sur. (2005) u svojem su radu identificirali pet glavnih kategorija o kojima je potrebno promišljati prije same međukulturalne procjene. Kao prvo, to je kulturalni utjecaj na izvedbu, zatim upoznatost sa samim konceptom testiranja i utjecaj formalne edukacije, te kontekst u kojem se test koristi i korištenje slika i testnih materijala. Norbury i Sparks (2013) su te kategorije podijelili u dvije: kontekst i sadržaj procjene. Prema njima, kontekst procjene uključuje vanjske utjecaje na izvedbu, upoznatost s ispitnim situacijama i iskustvo obrazovanja, obiteljsko viđenje problema, općenito iskustvo obitelji i dostupnost usluga nakon što je teškoća identificirana. U ovom radu bit će prikazane neke kulturalne razlike koje mogu utjecati na provedbu istraživanja i vjerodostojnost njegovih rezultata.

Kao prvo, pripadnici različitih kultura su više ili manje upoznati sa samim kontekstom kliničkog testiranja (Lezak, Howieson, Loring i Fischer, 2004). Tako je u nekim kulturama kliničko ispitivanje učestalije i „prirodnije“, dok je u drugima sam koncept takvog načina procjene nepoznat i rijedak te je više vezan uz neka patološka stanja. Ta činjenica govori u prilog tome da će osobe koje su upoznatiije s takvim testiranjem biti opuštenije i prirodnije od onih koje takva ispitivanja povezuju s teškoćama i odstupanjima. Carter i sur. (2005) navode kako je djeci iz Kenije jako neobično sjediti i razgovarati s nepoznatom odraslom osobom duže vrijeme jer ona uglavnom vrijeme provode s vršnjacima, a ne s odraslima. Zbog toga im je i sam koncept ispitivanja i testiranja veoma neobičan i neugodan. Sve navedeno ukazuje na to kako je prije samog ispitivanja nužno biti upoznat sa sudionikovim iskustvom i njegovim stavom o samom kliničkom testiranju te, ako je potrebno i moguće, prilagoditi ispitivanje tim informacijama.

Ivanova i Hallowell (2013) napominju kako kultura može utjecati na pojedinčev stav o određenom tipu zadatka. Tako pripadnici različitih kultura mogu različito percipirati i odgovarati na pitanja s višestrukim izborom naspram pitanja tipa pitanje-odgovor. Iz perspektive našeg istraživanja, ta je informacija bitna budući da se tijekom provedbe Protokola

pojavljuju zadatci u obliku intervjua, ali i zadatci u kojima je potrebno složiti slagalicu ili prepričati neku priču. Isto tako, Upitnik kojim će se procijeniti primjerenost materijala Protokola, koristi pitanja s Likertovom skalom koju neki sudionici smatraju vrlo pozitivnom, dok ju drugi smatraju preopćenitom i previše sažetom ili kompliciranom za razlikovanje između neposrednih ocjena (djelomično/potpuno).

Norbury i Sparks (2013) u svojem radu navode mogućnost postojanja kulturološki neprikladnih instrumenata za dijagnostiku. Oni ističu kako brojni kulturalni faktori utječu na mogućnost korištenja određenog instrumenta unutar neke populacije. Jedan od njih je pragmatika određenog jezika. Ona uključuje neverbalnu komunikaciju, odabir teme konverzacije i pravila vezana uz diskurs koji su kulturološki određeni (Carter i sur., 2005). Budući da se u ADOS-u tijekom intervjua ispituju različita pitanja, potrebno je provjeriti njihovu primjerenost. Određene teme razgovora (Norbury i Sparks, 2013) mogu biti neprimjerene s kulturalnog i religijskog aspekta određene zajednice ili zemlje. Tako je u nekim zemljama potpuno primjereno razgovarati o vlastitim financijama, braku i međuljudskim odnosima, dok su u nekim zemljama te teme rezervirane za samo bliske osobe.

To naglašava i istraživanje u kojem su se ispitivale razlike u načinu komunikacije između Japanaca, stanovnika Hong Konga i Amerikanaca (Argyle, Henderson, Bond, Iizuka i Contarello, 1986). U njemu se pokazalo kako Amerikanci više pažnje posvećuju izražavanju vlastitih emocija, davanju osobnog mišljenja o intimnim temama i traženju pomoći i savjeta. Bitno je naglasiti kako takav način komunikacije najčešće izražavaju s bliskim osobama, ali ga izražavaju i s poznanicima. U američkoj se kulturi takav način komunikacije koristi kao izvor socijalne podrške. Niikura (1999) piše o tome kako američka kultura potiče asertivnost. Kod provedbe samog Protokola, pogotovo Modula 4, važno je biti upoznat s tipičnim načinom komunikacije nekog naroda, razinom otvorenosti koja je uobičajena za tu kulturu i primjerenosti postavljanja određenih pitanja unutar kulture sudionika kako bi i samo kodiranje i provedba bili primjereni.

Autorice Ivanova i Hallowell (2013) navode još jedan zanimljiv faktor koji može imati utjecaj na samo ispitivanje koji se odnosi na pragmatičke uloge ispitivača i sudionika. Naime, često se događa da je ispitivač mlađi od sudionika te tako mlađa osoba (ispitivač) koja „zna točan odgovor“ na postavljeno pitanje ima prednost pred starijom osobom koja može imati određenu teškoću. Na taj se način njezina teškoća još više naglašava. Taj faktor može više ili manje utjecati na samo ispitivanje te varira s obzirom na kulturalni kontekst.

Prije ispitivanja, potrebno je provjeriti poznatost materijala koji se koriste prilikom ispitivanja. Neki od njih mogu biti neprikladni za određenu kulturu jer su njezinim pripadnicima nepoznati (Norbury i Sparks, 2013).

U istraživanju koje je promatralo kulturalnu primjerenost primjene ADOS-a-2 s populacijom afroamerikanaca iz nižega srednjeg socioekonomskog statusa (Smith, Malcolm-Smith i Vries, 2017), autori su zamolili roditelje da napišu ako smatraju da je neki materijal korišten za ispitivanje njihove djece ADOS-om-2 neprimjeren. Također, roditelji su trebali izvijestiti javljaju li se situacije iz ADOS-a-2 u njihovu svakodnevnom životu. Roditelji su imali zadatak napisati tijekom kojih se aktivnosti oni osjećaju ugodno, a tijekom kojih su zadatci kulturalno neprimjereni za njih. U navedenom istraživanju je utvrđeno da su roditelji neke zadatke procijenili neprikladnima. Među njima je zadatak *Opis slike* jer djeca te populacije nisu vidjela sliku SAD-a s njezinim znamenitostima. U hrvatskoj verziji, ona je već zamijenjena slikom Republike Hrvatske. Također, za njih nije bio prikladan *Zadatak pokazivanja (pranje zuba)* jer neki od njih u svojem domu nemaju umivaonik. Zato se preporuča da se, prije samog zadatka, sudionika (ili njegove roditelje) pita gdje peru zube. Većina materijala iz tog istraživanja bila je poznata djeci i njihovim roditeljima te su se oni smatrali prikladnim.

1.4. Primjerenost testiranja u odnosu na dob sudionika

Materijali koji se koriste tijekom svake vrste testiranja moraju odgovarati kronološkoj dobi sudionika. Neovisno o poremećaju o kojem se radi, materijali i pitanja koji se koriste tijekom testiranja ne bi smjeli izričito odstupati od dobi ciljane skupine. Razvojni i stečeni poremećaji mogu se uvelike razlikovati s obzirom na stupanj teškoće s kojom se pojedinac nosi. To je posebno izraženo kod poremećaja iz spektra autizma koji podrazumijeva različite stupnjeve funkcioniranja. Testovi će rijetko imati različite materijale s obzirom na način i mogućnosti funkcioniranja budući da je njihova uloga dijagnosticiranje i procjena razine sudionikova funkcioniranja. Zbog toga je materijale dobro prilagoditi i kronološkoj dobi sudionika kako se ne bi moglo podcijeniti ili precijeniti sudionikovo funkcioniranje te kako rezultati i ponašanja tijekom procjene ne bi bili odraz neprimjerenih materijala i neugode tijekom ispitivanja.

Zanimljiv pristup ispitivanju osoba s afazijom prikazala je Noël (2015) koja je dizajnirala instrument za intervjuiranje osoba s komunikacijskim teškoćama. U svojem radu ističe kako je bitno cijelo testiranje prilagoditi potrebama osoba s teškoćama (u njezinu slučaju, osoba s afazijom). To se odnosi na prilagođenost korištenih riječi kod ispitivanja, primjeren tip pitanja, način prezentacije pitanja i dužinu trajanja intervjua. Kako bi se to ostvarilo, dobro je koristiti

specifični materijal koji potiče komunikaciju između ispitivača i sudionika kao što je kombinacija korištenja jezičnih (usmenih i pisanih) materijala, slika i pokreta.

Noël (2015) navodi kako je tijekom procjene osoba s afazijom potrebno izbjegavati otvorena pitanja zato što će ona nekim osobama biti jako zahtjevna. Samim time, može se stvoriti frustracija i osjećaj nemoći i nedovoljne kompetentnosti te autorica smatra kako takva pitanja zbog toga nisu primjerena. Predloženo je da se pitanja ispituju na kratak i jasan način te da se osobu uvede u temu svakoga postavljenog pitanja. Zanimljivo je da rezultati istraživanja pokazuju da osobe s afazijom tijekom testiranja koriste prekide za odmor. Sudionici su naveli kako ih prekidi tijekom testiranja ne ometaju nego ih koriste kao odmor i kao pomoć za usmjeravanje pažnje samoj komunikaciji. To bi se moglo povezati sa zadatkom *Stanka* iz ADOS-a-2 u kojem se događa prekid ispitivanja. Bilo bi dobro ispitati koriste li taj dio ispitivanja osobe s poremećajem spektra autizma za odmor i, kasnije, lakši povratak komunikaciji i ispitivanju. Bitna spoznaja je i da sudionici navode kako motivacija igra veliku ulogu u preferiranoj dužini ispitivanja. Tako jedan sudionik u navedenom istraživanju (Noël, 2015) navodi kako mu nije problem odgovarati na pitanja tijekom intervjua zbog toga što je ispitivač bio simpatičan i drag. To potvrđuje činjenicu da održavanje pažnje nije povezano samo s kognitivnim mogućnostima već i s motivacijom.

Bucheimer, Baker, Reuter-Yuill, i MacNeill (2018) ističu kako je određivanje preferencija kod odraslih osnovni dio uspješne organizacije terapija. Oni su u svojem istraživanju prikazali teškoće kod odabira prikladnih podražaja i procjene kod odraslih osoba s teškoćama te su prikazali praktični model kojim se te teškoće mogu svladati. Autori navode kako je neophodno da istraživači i kliničari, kada rade s osobama s intelektualnim i razvojnim teškoćama iznad četrdesete godine starosti, imaju na umu da rade sa starijom populacijom te trebaju biti upoznati s istraživanjima koja opisuju gerontološka ponašanja. Budući da se Modul 4 koristi za odraslu dob, bitno je imati u vidu da se i način komunikacije i socijalne interakcije mogu mijenjati s dobi. Zbog toga je potrebno poznavati karakteristike poremećaja iz spektra autizma u odrasloj dobi.

U istraživanju Smith i sur. (2016) se pokazalo da sudionici radije odgovaraju na osjetljive i osobne informacije tijekom upitnika samoprocjene negoli tijekom intervjua. Intervju može dovesti do odgovaranja socijalno poželjnim odgovorima umjesto onih pravih. Bowling (2005) navodi mogućnost postojanja prekomjerne reprezentacije poželjnih odgovora i premaloj reprezentaciji socijalno nepoželjnih odgovora. Autori navedenog istraživanja zato predlažu da se sudionicima, ako su pismeni, daju upitnici samoprocjene. Kod ispitivanja ADOS-2-om,

također se mogu javiti socijalno poželjni odgovori, pogotovo kod sudionika tipičnog razvoja. Model u kojem se odgovori dobivaju izravno, pomoću intervjua, mogu dovesti do iskrivljene slike stanja pojedinca ako sudionik daje odgovore koje smatra prikladnim i poželjnim.

2. CILJ ISTRAŽIVANJA

Cilj ovoga diplomskog rada je ispitati primjerenost materijala četvrtog modula hrvatske inačice Opservacijskog protokola za dijagnostiku autizma (ADOS-2; Lord i sur., 2012) kod odraslih osoba u Republici Hrvatskoj.

3. PRETPOSTAVKE

U skladu s ciljem istraživanja, postavljene su sljedeće pretpostavke:

H1: Sudionici će materijale koji se koriste u protokolu ADOS-2 većinom procijeniti kao primjerene.

H2: Sudionici će pitanja koji se koriste u protokolu ADOS-2 većinom procijeniti kao primjerene.

H3: Sudionici će materijale koji se koriste u protokolu ADOS-2 većinom procijeniti ugodnim.

H4: Sudionici će pitanja koji se koriste u protokolu ADOS-2 većinom procijeniti ugodnim.

4. METODOLOGIJA

4.1. Sudionici

Ispitivanjem je obuhvaćeno 40 odraslih osoba tipičnog razvoja u dobi od 35 do 50 godina (Tablica 1). Srednja vrijednost dobi sudionika je 43 godine. Istraživanjem je obuhvaćeno 20 muškaraca i 20 žena. Polovina sudionika nije imala fakultetsko obrazovanje (Tablica 2).

Svi su sudionici izvorni govornici hrvatskog jezika te su cijeli život proveli u Republici Hrvatskoj. Sudionici su odabrani neslučajnim, prigodnim uzorkom.

Tablica 1. Dob sudionika.

Dob:	MIN (najmanja)	MAX (najveća)	M (srednja vrijednost)	SD (standardna devijacija)
	35	50	42,50	5,32

Tablica 2: Obrazovanje sudionika.

Stupanj obrazovanja	Broj sudionika (N)	%
Osnovna škola (OŠ)	1	2,5
Srednja škola (SŠ)	19	47,5
Visoka ili viša stručna sprema (VŠS/VSS)	11	27,5
Magisterij/doktorat (MR/DR)	9	22,5

4.2. Mjerni instrumenti

4.2.1. Opservacijski protokol za dijagnostiku autizma

Za potrebe ovog istraživanja korištena je hrvatska inačica Opservacijskog protokola za dijagnostiku autizma, drugo izdanje (*Autism Diagnostic Observation Schedule*; ADOS-2; Lord i sur., 2012). To je standardizirani test za dijagnostiku poremećaja iz spektra autizma te se smatra „zlatnim standardom“ u dijagnostici toga poremećaja (Kanne, Randolph i Farmer, 2008). Sastoji se od polustrukturiranog intervjua tijekom kojeg ispitivač prati sudionikovu komunikaciju, socijalnu interakciju, igru i imaginaciju te sužena i repetitivna ponašanja (Lord i sur., 2012). Instrument se koristi u kliničke i istraživačke svrhe. Njegovi zadatci ispituju socijalne, komunikacijske i jezične sposobnosti bitne za dijagnostiku poremećaja spektra autizma.

Protokol se provodi kod djece i osoba od 12 mjeseci nadalje kod kojih postoji sumnja na poremećaj iz spektra autizma. Organiziran je u 5 modula koji se koriste ovisno o kronološkoj dobi i ekspresivnim jezičnim vještinama sudionika (McCrimmon i Rostad, 2014).

Modul za hodončad namijenjen je za procjenu djece u dobi između 12 i 30 mjeseci koja ne upotrebljavaju višечlane iskaze. Modul 1 se koristi pri procjeni djece u dobi od najmanje 31 mjeseca koja ne upotrebljavaju višечlane iskaze. Modul 2 upotrebljava se kod procjene djece bilo koje dobi koja upotrebljavaju višечlane, ali ne i povezane višечlane iskaze, tj. nisu verbalno fluentna. Modul 3 koristi se za procjenu djece i mlađih adolescenata koji se izražavaju povezanim višечlanim iskazima, tj. nisu verbalno fluentna.

Za potrebe našeg istraživanja korišten je Modul 4 koji se koristi za procjenu starijih adolescenata i odraslih koji se izražavaju povezanim višечlanim iskazima, tj. verbalno su fluentni. Svaki od ovih modula ima određene zadatke i materijale koji se koriste pri procjeni. Neki od njih su specifični za određeni modul, a neki se koriste u više različitih modula. Zbog toga oni mogu biti neprimjereni, pogotovo populaciji odraslih koja se procjenjuje pomoću nekih materijala namijenjenih mlađoj populaciji.

Kada se usporede moduli, počevši od Modula 1, svaki sljedeći sadrži zadatke koji su više orijentirani na konverzaciju nego na same materijale (Lord i sur, 2000). Zato se Modul 4 ponekad koristi i s adolescentima koji nisu zainteresirani za igranje s igračkama poput akcijskih figura. Razlika između Modula 3 i Modula 4 najviše se odnosi na način prikupljanja informacija o socijalnom funkcioniranju i komunikaciji. Modul 3 takve informacije prikuplja kroz igru, a modul 4 uz pomoć intervjua (Lord i sur, 2000).

U istraživanju provedenom 2014. godine, Hus i Lord su pokazali kako četvrti modul ADOS-a dobro diskriminira odrasle bez poremećaja od onih s poremećajem spektra autizma. Pokazane su specifičnost i osjetljivost od 80%.

Ovaj Modul ima za ciljeve opaziti sudionikovo socijalno i komunikacijsko ponašanje tijekom situacija koje potiču interakciju, procijeniti sudionikovu sposobnost izvođenja određenih specifičnih zadataka te pružiti standardizirani kontekst za prikupljanje jezičnog uzorka i promotriti sudionikov smisao za humor i kreativnost.

Materijali koje sadržava navedeni modul uključuju slagalicu i predložak, slikovnicu, kartu Republike Hrvatske, strip, predmete koji pomažu za pričanje priče te materijale koji se nude sudioniku tijekom stanke. U sklopu intervjua, ispitivač ispituje pitanja vezana uz sudionikovo

zaposlenje, iskustvo zadirkivanja, njegove emocije, financije, stanovanje, slobodno vrijeme, prijateljstvo, brak, osjećaj usamljenosti te buduće planove. U sklopu svakoga navedenog područja, postavljaju se razna dodatna pitanja.

Prema smjernicama za provedbu Protokola, pitanja iz intervjua imaju za cilj opažanje načina na koji sudionik razgovara te stupnja izražavanja društvenog uvida dok strukturirani zadatci omogućuju sudioniku odmor od verbalnih rasprava koje mogu sudioniku biti zahtjevne i zamorne te oni potiču na ponašanja koja se ne pojavljuju u spontanom razgovoru kao što su korištenje gesti, kreativnost i pripovijedanje. Zbog toga se smatra da će se sudionici s poremećajem spektra autizma ugodnije osjećati tijekom strukturiranih zadataka negoli tijekom razgovora o nekoj apstraktnoj temi.

U uputama za provođenje, također je navedeno kako Modul 4 sadrži materijale koji su izabrani kako bi sudioniku bili zanimljivi i duhoviti te primjereni za adolescente i odrasle.

Opservacijski protokol za dijagnostiku autizma preveden je i objavljen na 20 svjetskih jezika što govori u prilog tome da se i njegovi materijali i pitanja smatraju primjerenima.

4.2.2. Primjerenost Opservacijskog protokola za dijagnostiku autizma (ADOS-2)

Opservacijski protokol za dijagnostiku autizma dobiva uzorak komunikacije na temelju polustrukturiranog intervjua. Kako bi komunikacija između ispitivača i sudionika bila najprirodnija, potrebno je da se sudionik osjeća ugodno i opušteno. Ukoliko sudionik smatra cijelo ispitivanje neprimjerenim, te ukoliko tijekom njega osjeća izrazitu nelagodu i ukočenost, i njegov način komunikacije će se uvelike promijeniti te ispitivač neće moći imati pravi uvid u nju. Zbog toga je neophodno da materijali i pitanja koja se koriste tijekom ovakvog ispitivanja podržavaju i potiču osjećaj ugodnosti i opuštenosti.

Autorice Kljunić, Capanec i Šimleša (2016) navode kako su gotovo svi dijagnostički i probirni instrumenti za poremećaj spektra autizma razvijeni u Sjedinjenim Američkim Državama pa su, sukladno tome, na njih utjecali američka kultura i američka obilježja komunikacije. Zbog toga je potrebno ispitati njihovu kulturalnu prilagođenost različitim populacijama. Također, iste autorice naglašavaju potrebu preispitivanja dijagnostičkih normi i kriterija jer su i kodovi koji se koriste tijekom ispitivanja ADOS-om prilagođeni američkoj populaciji i normirani prema njihovim komunikacijskim obilježjima. Naše istraživanje želi barem djelomično dodatno ispitati primjerenost korištenja materijala i pitanja iz ADOS-a za primjenu kod odraslih

govornika hrvatskog jezika. U njemu se nećemo osvrnati na same kodove i njihovu standardizaciju, već na korištene materijale i pitanja iz intervjua.

Kada se govori o kontekstu samog Protokola, Lord i sur. (2000) navode kako adolescenti i odrasli mogu osjetiti nelagodu kada im se daju zadatci koji kao materijale koriste igračke za djecu. Budući da Modul 4 također sadrži materijale koji uključuju slagalicu, slikovnicu, priču i igračke kao dio zadatka *Smišljanje priče*, potrebno je provjeriti njihovu primjerenost odraslim osobama.

Ispitivanje ADOS-om za primjenu kod odraslih osoba hrvatskoga govornog područja, samo po sebi nosi pojedine probleme.

Prvi problem vezan je uz sustavnost provođenja ispitivanja. Promotrimo li definiciju testiranja, uočavamo da ono zahtijeva sustavnu proceduru, koja podrazumijeva da ispitivač informacije prikuplja sa svim sudionicima u istoj i primjerenj situaciji (Husremović, 2016). Budući da je ADOS-2 polustrukturirani intervju, to je često teško ostvariti. Ispitivač ima određena pitanja koja je potrebno postaviti tijekom procjene, ali cijelo ispitivanje, budući da bi ono više trebalo nalikovati razgovoru zbog ispitivanja komunikacije, nema jasnu strukturu. Ispitivač bi se trebao stalno prilagođavati, nadovezivati na sudionikove iskaze, komentirati ih, davati svoja mišljenja i iznositi svoje iskustvo. Tako je na kraju svako ispitivanje Protokolom drukčije te ovisi o samom sudioniku i odnosu sudionika i ispitivača. Na taj se način gubi mogućnost pravilne sustavne procedure, tj. ispitivač nije u mogućnosti sa svim sudionicima prikupiti informacije na isti način, u istim uvjetima.

Drugi problem vezan je uz sam Modul 4 koji je zamišljen tako da se zadatci odvijaju kroz interakcije koje su naizgled prirodne, ali sudionici samim obavještajnim pristankom znaju da je riječ o ispitivanju. Ovo neslaganje između načina ispitivanja i same činjenice da je riječ o ispitivanju dovodi do drugog problema povezanog s Protokolom. S jedne strane, sudionik bi se trebao ponašati kao pri opuštenom razgovoru jer sam Modul nalaže takav način ispitivanja, a s druge strane, on zna da se radi o ispitivanju što samo po sebi često mijenja način komunikacije pojedinca. Znanje o provedbi ispitivanja može utjecati na sudionikov doživljaj zadataka i njegove odgovore na pitanja. Sam koncept ispitivanja i svijest o tome da se ne radi samo o razgovoru već o „testiranju“, može stvoriti manje opuštenu atmosferu na koju ispitivač ne može uvijek djelovati.

Treći problem vezan je uz materijale koji se koriste u ADOS-u. Čak se i u Uputama za provođenje Protokola navodi kako sudioniku ponekad može biti nelagodno provoditi strukturiranije zadatke nalik igrama ali isto tako, ponudi li ih ispitivač na pozitivan i opušten način, i sudionik će biti skloniji prihvatiti ih i uključiti se u njih. Također, navodi se kako će

sudionik biti skloniji sudjelovati u takvim aktivnostima ako ispitivač iskaže sklonost i sam u njima sudjelovati. Ove Upute iz Protokola stavljaju velik teret na ispitivača budući da prema njima ispitivač ima veliku ulogu u stvaranju ugodne, tj. neugodne atmosfere. Naše istraživanje želi provjeriti općenitu primjerenost tih materijala te dati smjernice o mogućoj potrebi mijenjanja materijala iz Protokola. Ukoliko je moguće, bolje je neprimjerene materijale zamijeniti primjerenijima i tako smanjiti utjecaj kompetentnosti i iskustva samog ispitivača.

Četvrti problem povezan je s pitanjima iz intervjua. Bowling (2005) navodi kako sudionici tijekom nekog testiranja mogu osjećati strah i nelagodu tijekom izlaganja neke svoje slabosti, neuspjeha ili različitosti u prisutnosti stranca. Ta je činjenica vrlo bitna za provedbu ADOS-a budući da samo ispitivanje od sudionika traži odgovore na pitanja vezana uz strahove, zadirkivanje, osjećaj usamljenosti i socijalne teškoće. Sudionici zbog nelagode mogu mijenjati svoja ponašanja i tako utjecati na kodiranje vezano uz komunikaciju i socijalne interakcije.

Ukoliko promotrimo materijale koji se koriste tijekom ispitivanja različitim modulima ADOS-2 (Lord i sur., 2000), uočiti ćemo da se neki od njih koriste za više modula. Prvi od njih je *Zadatak slaganja*. U njemu se koristi vrlo jednostavna slagalica te se zadatak ispituje i u Modulu 2, i u Modulu 3 i u Modulu 4. Niži moduli koriste se za djecu pa je potrebno provjeriti primjerenost ovog zadatka odrasloj dobi. *Stanka* se također koristi u Modulu 3. Materijali su u toj aktivnosti primjereniji djeci, budući da među ostalim sadrže flomastere, fliper i zvrk-olovku. Potrebno je provjeriti primjerenost ovih materijala odrasloj dobi te razinu nelagode kod odraslih kojima se takve aktivnosti ponude. *Zadatak pokazivanja, Opis slike i Pripovijedanje priče prema knjizi*, koriste se od Modula 2 do Modula 4. Samim time je njihova primjena i mogućnost njihova korištenja s odraslima upitna. *Smišljanje priče* koristi se i u Modulu 3, i sadrži vrlo jednostavne predmete koji bi odraslima mogli biti neobični kao dio ispitivanja.

Takvom provjerom primjerenosti materijala Opservacijskog protokola moguće je smanjiti metodološke pogreške te povećati pouzdanost korištenja Protokola za dijagnostiku autizma.

4.2.3. Upitnik za procjenu primjerenosti i stupnja ugone materijala i pitanja korištenih tijekom provedbe ADOS-2

Za ovo je istraživanje izrađen Upitnik o primjerenosti materijala. Osmišljena su pitanja vezana uz svaki dio provedbe ispitivanja te su sudionici na Likertovoj skali procjenjivali ugodnost te primjerenost aktivnosti dobi. Navedene brojke pripadaju sljedećim kategorijama: 1 = izrazito neugodna; 2 = donekle neugodna; 3 = niti ugodna niti neugodna; 4 = donekle ugodna; 5 =

izrazito ugodna, odnosno: 1 = izrazito neprimjereno; 2 = donekle neprimjereno; 3 = niti primjereno niti neprimjereno; 4 = donekle primjereno; 5 = u potpunosti primjereno. Likertova je skala korištena kako bi sudionici imali širi opseg ocjenjivanja samih pitanja i aktivnosti te kako bi ispitivač dobio bolji uvid u primjerenost materijala. Sam upitnik nije koristio nazive zadataka iz samog ADOS-2, već su korišteni opisi aktivnosti.

4.3. Provedba istraživanja

Prije same provedbe istraživanja, ispitivači su prošli edukaciju za provedbu samog ispitivanja. Također, napravljeno je probno ispitivanje kako bi baratanje materijalima i upoznatost sa samim Protokolom bile što veće. Ispitivači su prije samog ispitivanja bili dobro upoznati s testom, njegovim kodiranjem i svim razinama provedbe.

Ispitivanje se provodilo u mirnoj prostoriji, kod kuće ispitivača ili sudionika. Tijekom ispitivanja u prostoriji nije bilo drugih osoba osim ispitivača i sudionika.

Svi su sudionici ispunili obavještajni pristanak u kojem je navedeno kako u bilo kojem trenutku mogu odustati od ispitivanja te da će se podatci koristiti jedino na razini skupine. Svi su sudionici dobili jednake upute te su ispitani pomoću svih pitanja i zadataka navedenih u Protokolu. Sudionici su jednakim redoslijedom i za svaki zadatak dobili jednake upute.

Prvi dio, ispitivanje ADOS-om, trajao je 40-60 minuta, a drugi, rješavanje upitnika do 10 minuta. Za vrijeme rješavanja upitnika, ispitivač je bio prisutan u prostoriji te je, ako je bilo potrebno, odgovarao na pitanja i nedoumice sudionika, ali nije gledao kako sudionik ocjenjuje ispitivanje već je za to vrijeme ili kodirao ponašanja ili se pravio da nešto piše kako sudionik ne bi osjećao pritisak za davanjem većih ocjena.

Bitno je napomenuti kako je ispitivač, uz davanje Upitnika, svakom sudioniku dao jasnu uputu: „A sada vas molim da procijenite primjerenost ovoga testa. Bitno je da ne ocjenjujete mene nego same materijale. Zamislite kako bi vam bilo da vas nisam ja ispitivala nego bilo koja druga osoba i odredite koliko bi vam bilo ugodno tijekom ispitivanja i koliko mislite da su materijali i postavljena pitanja primjerena vašoj dobi.“

Nakon ispitivanja, ispitivač je kodirao ponašanja prema kodovima Protokola ADOS-2.

Podatci su obrađeni programom IBM SPSS Statistics 21. Korištena je deskriptivna statistika.

5. REZULTATI I RASPRAVA ISTRAŽIVANJA

5.1. Primjerenost aktivnosti s predmetima

Procjene primjerenosti materijala kreću se između ocjene 4 („donekle primjereno“) i 5 („u potpunosti primjereno“). To pokazuje da odrasle osobe iz Republike Hrvatske materijale četvrtog modula Opservacijskog protokola za procjenu autizma uglavnom smatraju primjerenim. Iz Tablice 3 i *Slike 1* vidljivo je kako su srednje vrijednosti odgovora na pitanja iz Upitnika veoma visoke. Aktivnosti koje su procijenjene nešto nižim ocjenama su: *Zadatak slaganja* (M=3,70), *Pripovijedanje priče prema knjizi* (M=3,63), *Zadatak pokazivanja* (M=3,88), *Stripovi* (M=3,83) i *Stanka* (M=3,88). Zbog toga je ove aktivnosti potrebno dodatno analizirati i provjeriti njihovu primjerenost.

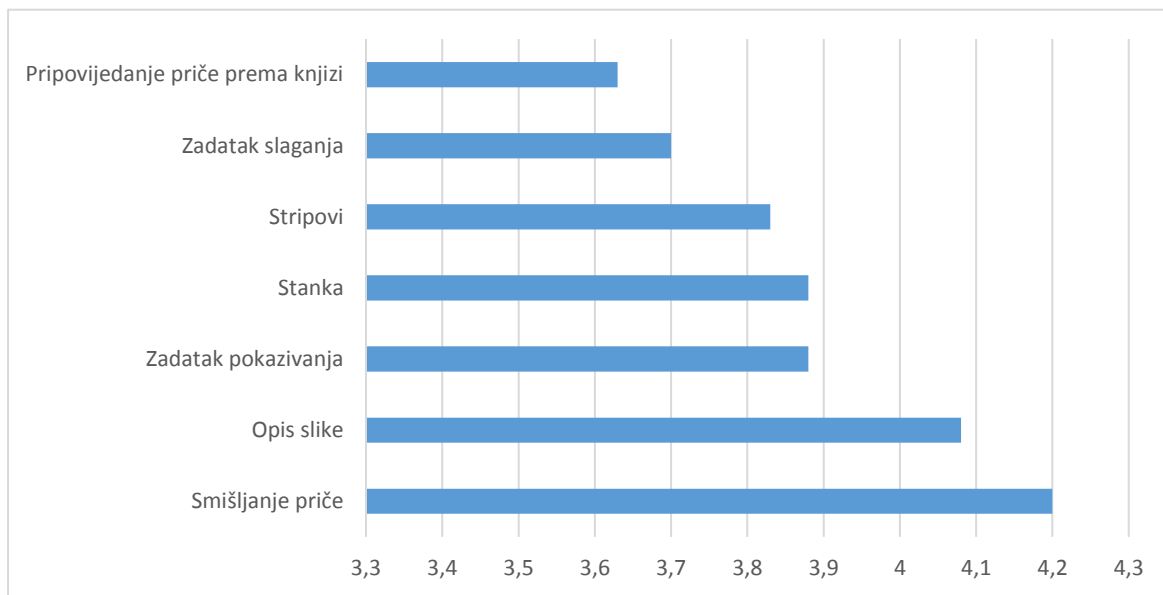
Tablica 3: Stupanj primjerenosti tijekom korištenja materijala.

Zadatak	MIN	MAX	M	SD
Zadatak slaganja	1	5	3,70	1,20
Pripovijedanje priče prema knjizi/slikovnici	1	5	3,63	1,25
Opis slike	2	5	4,08	0,86
Zadatak pokazivanja	1	5	3,88	0,99
Stripovi	1	5	3,83	1,04
Stanka	1	5	3,88	1,14
Smišljanje priče	1	5	4,20	1,04

Tablica 4: Procjena primjerenosti aktivnosti s predmetima tijekom provedbe Opservacijskog protokola za dijagnostiku autizma.

Procjena primjerenosti izražena u postocima (%)	Procjena primjerenosti izražena u postocima (%)				
	izrazito neprimjereno	donekle neprimjereno	niži primjereno niži neprimjereno	donekle primjereno	u potpunosti primjereno
Zadatak slaganja	7,5	7,5	22,5	32,5	30,0
Pripovijedanje priče prema knjizi/slikovnici	5,0	15,0	27,5	17,5	35,0
Opis slike	0,0	2,5	25,0	35,0	37,5
Zadatak pokazivanja	5,0	0,0	25,0	42,5	27,5
Stripovi	2,5	5,0	32,5	27,5	32,5
Stanka	5,0	2,5	32,5	20,0	40,0
Smišljanje priče	2,5	2,5	22,5	17,5	55,0

Slika 1: Srednje vrijednosti procjene primjerenosti materijala.

Prvi zadatak, *Zadatak slaganja*, daje se na samom početku ispitivanja jer je osobama s poremećajem spektra autizma lakše započeti sa strukturiranim zadacima. Međutim, osobe tipičnog razvoja pokazale su priličnu zbunjenost prvim zadatkom. Tijekom ispitivanja, nekolicina sudionika imala je komentare poput: „Znam da ovdje ispitujete nešto drugo, a ne kako ću ovo složiti, ali ne znam što.“ Također, kod nekih je sudionika bio prisutan strah te su provjeravali s ispitivačem je li u redu ako dijelove složite bilo kojim redoslijedom boja. Iz *Tablice 4*, možemo uočiti kako 15% osoba ovaj zadatak smatra „potpuno“ ili „donekle neprimjerenim“ te 22,5% osoba navodi kako im ovaj zadatak nije bio „niti primjeren niti neprimjeren“. Iako je srednja vrijednost na ovom zadatku 3.70, navedeni postotci govore u prilog tome kako veliki postotak odraslih osoba slaganje puzzli ne smatra primjerenim te kako postoji indikacija za dodatnu provjeru i moguće izbacivanje ovog zadatka iz ADOS-2. Komentari sudionika vezani uz primjerenost ovog zadatka bili su usmjereni na objašnjenja kako im slagalice općenito nisu neprimjerene te kako u slobodno vrijeme i sami slažu slagalice, ali ova im se čini malo prejednostavnom, te ih zanima što se s njom ispituje. Jedan je sudionik komentirao kako bi slaganje puzzli možda bilo primjereno da su dijelovi slagalice malo kompliciraniji.

Zadatak koji slijedi, *Pripovijedanje priče prema knjizi*, na varijabli primjerenosti materijala ima najmanju srednju vrijednost ($M=3.63$). *Tablica 4* pokazuje kako 20,0% osoba navodi ovu aktivnost kao „donekle“ ili „potpuno neprimjerenu“, a 27,5% kao „niti primjerenu niti neprimjerenu“. Ovi postotci također govore o potrebi preispitivanja ove aktivnosti kao dijela Modula 4. Velik dio odraslih osoba smatra kako prepričavanje slikovnice nije primjereno za

njihovu dob te bi bilo bolje da se aktivnost zamijeni nekom složenijom. Važno je naglasiti kako su neki sudionici tijekom rješavanja Upitnika komentirali kako im je u redu čitati priču, jer to rade kod kuće s vlastitom djecom. To pokazuje njihovo povezivanje primjerenosti materijala s njihovim trenutnim životnim okolnostima, a ne njihovom dobi općenito te su zbog toga neke od ocjena upitne valjanosti i pouzdanosti.

Zadatak *Opis slike* pokazuje višu srednju vrijednost na ovoj varijabli ($M=4.08$). Tijekom njega je potrebno stvoriti prirodnu atmosferu te potaknuti razgovor i izvještavanje. Zbog toga je ovaj zadatak puno primjereniji i jednostavniji od prethodna dva što pokazuju i rezultati na Upitniku. Međutim, i kod njega je jedna osoba navela da je zadatak „donekle neprimjeren“ te ga je deset osoba procijenilo kao „niti primjeren niti neprimjeren“.

Što se tiče primjerenosti *Zadatka pokazivanja*, njegova je srednja vrijednost nešto niža ($M=3.88$) te 5% osoba navodi kako je zadatak „potpuno neprimjeren“, a 25% da je „niti primjeren niti neprimjeren“. Tijekom njega, sudionik ima zadatak naučiti ispitivača kako se peru zubi. Na ovom su zadatku očekivani niži rezultati na navedenoj varijabli primjerenosti, budući da se od sudionika traži objašnjavanje i učenje odrasle osobe svakodnevnoj aktivnosti. Pojedini sudionici komentirali su kako se osjećaju kao da svoje dijete uče toj vještini i kako im je čudno tako nešto raditi s odraslom osobom ispred sebe.

Zadatak *Stripovi* na varijabli primjerenosti pokazuje srednju vrijednost od 3,83. Prema *Tablici 4*, vidljivo je kako 7,5% osoba smatra zadatak „donekle“ ili „potpuno neprimjerenim“ te 32,5% osoba „niti primjerenim niti neprimjerenim“. Ovi rezultati pokazuju kako određen broj sudionika smatra kako je neprimjerenost ustati i prepričavati strip. Neki su sudionici komentirali kako je dobro da u prostoriji nema nikoga osim ispitivača što pokazuje njihovu nelagodu tijekom izvedbe ove aktivnosti. Postotci govore o potrebi preispitivanja primjerenosti ovog zadatka.

Zadatak *Stanka* na varijabli primjerenosti materijala pokazuje nešto nižu srednju vrijednost ($M=3,88$). On podrazumijeva aktivnosti tijekom koje ispitivač nudi sudioniku materijale da njima upotpuni vrijeme tijekom koje je on uzeo stanku da nešto zapiše (fliper, papir za crtanje, markeri, zvrk-olovka, radio, časopisi/novine, predmet za stvaranje skulptura čavličima). Prema *Tablici 4*, 7,5% sudionika je navedene materijale ocijenilo „potpuno“ ili „donekle neprimjerenim“. Prilikom ovog zadatka, nekolicina sudionika je komentirala kako sigurno ispitivač sada samo glumi da nešto radi, a ustvari promatra njegovo ponašanje. Većini sudionika najzanimljiviji je bio predmet za stvaranje skulptura čavličima te su komentirali kako im je ta

aktivnost jako zabavna. Ostale materijale gotovo nisu niti uzimali u ruke. Sudionici su tijekom ispunjavanja upitnika govorili kako im je čudno da im ispitivač kaže da ispune vrijeme s tako jednostavnim materijalima. Navedeni bi se materijali mogli zamijeniti nešto kompleksnijim i primjerenijim odrasloj dobi.

Zadnji zadatak, *Smišljanje priče*, koristi se na kraju kako bi procjena završila u pozitivnom tonu jer je sudionicima kojima je ovaj test namijenjen najlakše koristiti materijale na strukturiran način. Ta tvrdnja više vrijedi za osobe s poremećajem iz spektra autizma nego za odrasle osobe tipičnog razvoja. Zadatak pokazuje veoma visoke srednje vrijednosti na varijabli primjerenosti ($M=4.20$). Kod ovog su zadatka komentari bili veoma različiti. Pojedine sudionike je trebalo dodatno poticati i reći im da nije potrebno da priča bude jako složena, te neka se ne opterećuju time, već da samo ispričaju prvo što im padne na pamet. Nekima je bilo teško smisliti priču te su komentirali kako ne znaju o čemu i što bi pričali.

5.2. Primjerenost intervjua

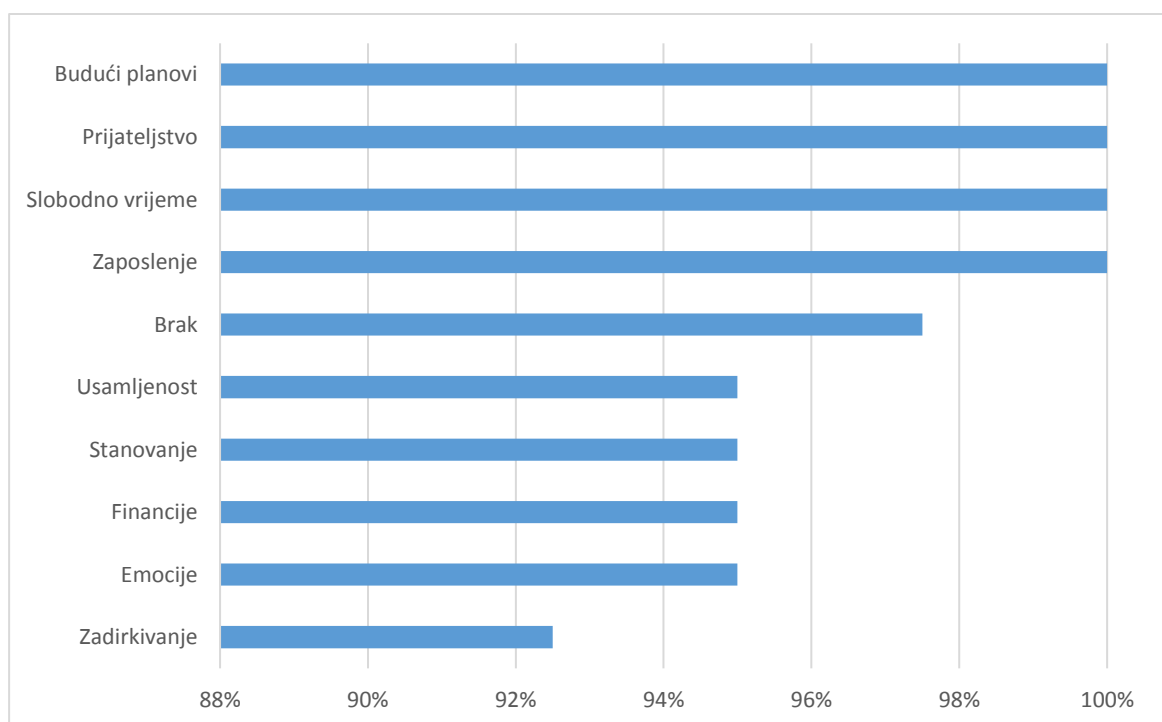
Procjena primjerenosti intervjua pokazuje već razinu primjerenosti od zadataka s materijalima. Sudionici su sva pitanja procijenili veoma primjerenim što pokazuje *Tablica 5* u kojoj vidimo kako su sve srednje vrijednosti veće od $M=4.5$. Na varijabli primjerenosti, *Pitanja o budućim planovima* pokazuje vrlo visoku srednju vrijednost ($M=4.88$). *Pitanja o zaposlenju* ima srednju vrijednost 4.55, što je najmanja srednja vrijednost na ovoj varijabli, ali je taj rezultat ujedno i vrlo visok. Ovakvi rezultati ukazuju na to da su pitanja postavljena tijekom ispitivanja ADOS-om-2 primjerena za primjenu s odraslima.

Tablica 5: Stupanj primjerenosti tijekom odgovaranja na pitanja.

Zadatak	MIN	MAX	M	SD
Pitanja o zaposlenju	4	5	4,68	0,474
Pitanja o zadirkivanju	3	5	4,55	0,639
Pitanja o emocijama	3	5	4,70	0,564
Pitanja o financijama	3	5	4,68	0,572
Pitanja o stanovanju	3	5	4,73	0,554
Pitanja o slobodnom vremenu	4	5	4,83	0,385
Pitanja o prijateljstvu	4	5	4,85	0,362
Pitanja o braku	3	5	4,80	0,464
Pitanja o osjećaju usamljenosti	3	5	4,65	0,580
Pitanja o budućim planovima	4	5	4,88	0,335

Tablica 6: Primjerenost pitanja postavljanih tijekom ispitivanja Opservacijskim protokolom za dijagnostiku autizma.

Procjena primjerenosti izražena u postotcima (%)	izrazito neprimjereno	donekle neprimjereno	ni primjereno ni neprimjereno	donekle primjereno	u potpunosti primjereno
Pitanja o zaposlenju	0,0	0,0	0,0	32,5	67,5
Pitanja o zadirkivanju	0,0	0,0	7,5	30,0	62,5
Pitanja o emocijama	0,0	0,0	5,0	20,0	75,0
Pitanja o financijama	0,0	0,0	5,0	22,5	72,5
Pitanja o stanovanju	0,0	0,0	5,0	17,5	77,5
Pitanja o slobodnom vremenu	0,0	0,0	0,0	17,5	82,5
Pitanja o prijateljstvu	0,0	0,0	0,0	15,0	85,0
Pitanja o braku	0,0	0,0	2,5	15,0	82,5
Pitanja o osjećaju usamljenosti	0,0	0,0	5,0	25,0	70,0
Pitanja o budućim planovima	0,0	0,0	0,0	12,5	87,5

Slika 2: Postotak sudionika koji su pitanja procijenili „donekle“ ili „potpuno“ primjerenim.

Pitanja vezana uz zaposlenje, slobodno vrijeme, prijateljstvo i buduće planove od svih su sudionika procijenjena kao „donekle“ ili „potpuno primjerena“. To pokazuje kako odrasle osobe tipičnog razvoja smatraju da je o navedenim temama primjereno razgovarati i s nepoznatim osobama. To se odnosi i na hrvatsku kulturu u kojoj su te teme dio svakodnevnih

razgovora s poznanicima i prijateljima. Budući da je atmosfera tijekom intervjua s većinom sudionika bila opuštena i prirodna, i pitanja koja bi se, kada bi se pitala izolirano, mogla smatrati neprimjerenima i neobičnima, u takvom su okruženju bila prihvatljiva.

Ostala pitanja iz intervjua, *Odgovaranje na pitanja o zaposlenju, emocijama, financijama, stanovanju, braku i osjećaju usamljenosti* imala su mali udio odgovora „niti primjereno niti neprimjereno“ (vidi Tablicu 6) te veći dio vrlo visokih ocjena. Pokazano je kako sudionici smatraju da je primjereno u odrasloj dobi razgovarati o tim temama. One su također teme većine razgovora u društvu odraslih između 35. i 50. godine. U nekim je slučajevima primijećeno slabije razumijevanje uputa te su sudionici, unatoč jasnim uputama da ne ocjenjuju ispitivača, nego materijale, komentirali iskazima poput: „Pa meni je super pričati s Vama o mome mužu kada je on super.“

5.3. Stupanj ugone tijekom aktivnosti s predmetima

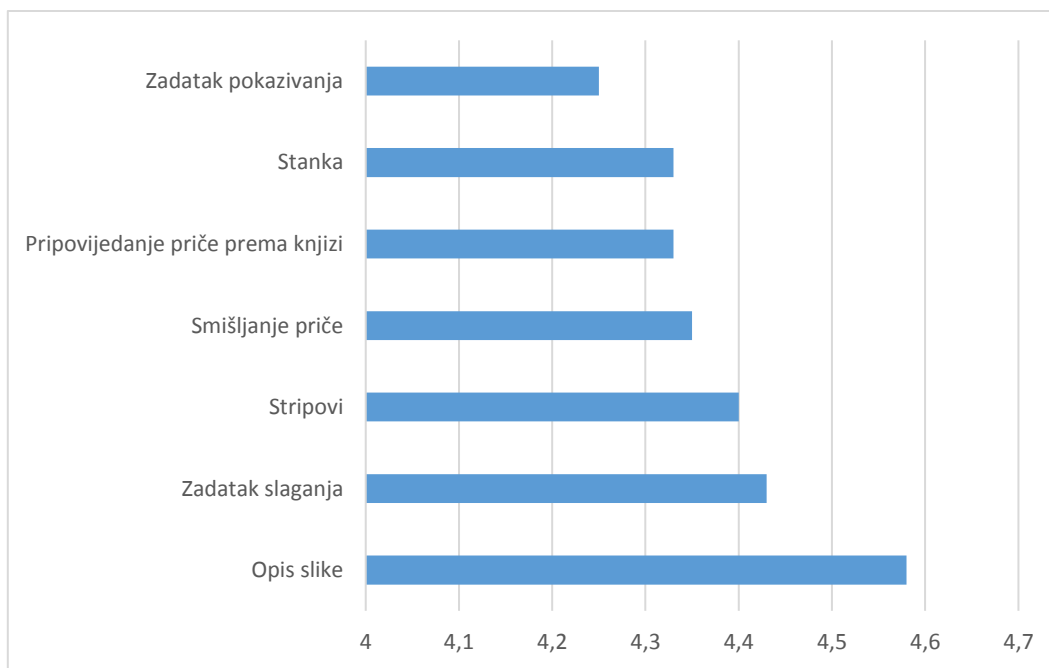
Kao i kod procjene primjerenosti, i kod stupnja ugone srednje se vrijednosti odgovora na većinu pitanja iz Upitnika kreću se između ocjene 4 („donekle ugodno“) i 5 („u potpunosti ugodno“) (Tablica 7, Slika 3). To pokazuje da odrasle osobe iz Republike Hrvatske materijale četvrtog modula Opservacijskog protokola za procjenu autizma uglavnom procjenjuju visoko ugodnima. Tablica 7 pokazuje kako su srednje vrijednosti na svim pitanjima veće od $M=4,20$ što je veoma visoka razina procijenjene ugodnosti.

Tablica 7: Stupanj ugodnosti tijekom korištenja materijala

Pitanje:	MIN	MAX	M	SD
Cjelokupno ispitivanje	4	5	4,88	0,335
Zadatak slaganja	3	5	4,43	0,747
Pripovijedanje priče prema knjizi/slikovnici	2	5	4,33	0,764
Opis slike	3	5	4,58	0,675
Zadatak pokazivanja	3	5	4,25	0,670
Stripovi	2	5	4,40	0,778
Stanka	3	5	4,33	0,730
Smišljanje priče	2	5	4,35	0,864

Tablica 8: Procjena stupnja ugone aktivnosti s predmetima tijekom provedbe Opservacijskog protokola za dijagnostiku autizma.

Procjena stupnja ugodnosti izražena u postocima (%)	izrazito neugodna	donekle neugodna	ni- ti ugodna ni- ti neugodna	donekle ugodna	izrazito ugodna
Cjelokupno ispitivanje	0,0	0,0	0,0	12,5	87,5
Zadatak slaganja	0,0	0,0	15,0	27,5	57,5
Pripovijedanje priče prema knjizi/slikovnici	0,0	2,5	10,0	40,0	47,5
Opis slike	0,0	0,0	10,0	22,5	67,5
Zadatak pokazivanja	0,0	0,0	12,5	50,0	37,5
Stripovi	0,0	2,5	10,0	32,5	55,0
Stanka	0,0	0,0	15,0	37,5	47,5
Smišljanje priče	0,0	5,0	10,0	30,0	55,0

Slika 3: Srednje vrijednosti stupnja ugone prilikom korištenja materijala.

Na prvo pitanje (*Cjelokupno ispitivanje, ugodnost*) svi su sudionici odgovorili s „donekle“ ili „potpuno ugodno“ ($M=4.88$). To pokazuje da je odraslim govornicima hrvatskoga govornog područja ovaj način ispitivanja ugodan i prihvatljiv.

Na varijabli ugodnosti *Zadatak slaganja* ima znatno veću srednju vrijednost ($M=4.43$). U *Tablici 8* prikazano je kako se 15% osoba tijekom ovog zadatka osjeća „niti ugodno niti

neugodno“. Razlozi tome većinom su nepoznavanje svrhe davanja tako jednostavne aktivnosti odrasloj osobi koja će ju zasigurno znati složiti. Kao što je već navedeno, nakon zadavanja ovog zadatka veći dio sudionika pokazao je zbunjenost te učestalo provjeravanje vlastitog razumijevanja zadatka. Zbog toga, ovo istraživanje može biti smjernica za davanje alternativnog zadatka za provjeru komunikacijskih ponašanja koja se ispituju ovim zadatkom. Zadatak bi mogao biti ili nešto složeniji ili potpuno drukčiji. Uz to, pokazalo se kako ovaj zadatak nije uputno raditi na samom početku ispitivanja jer dovodi do nelagode i smanjivanja opuštenosti nakon samog uvoda u cijelo ispitivanje. Naime, dojam je ispitivača da odrasle osobe tipičnog razvoja, za razliku od populacije osoba s poremećajem spektra autizma, pokazuju veću opuštenost i lakše uspostavljanje komunikacije tijekom intervjua nego tijekom strukturiranih zadataka. Zato je potrebno prilagoditi svako ispitivanje pojedincu. Ovo istraživanje daje sugestiju da je kod osoba koje teže tipičnoj populaciji ispitivanje Protokolom bolje ne započinjati zadatkom Slaganja puzzli.

Drugi zadatak, *Pripovijedanje priče prema knjizi* na varijabli ugodnosti pokazuje znatno veću srednju vrijednost ($M=4.33$) u usporedbi s varijablom primjerenosti. Prema *Tablici 8* slijedi kako 2,5% osoba ovaj zadatak smatra „donekle neugodnim“ te 10,0% sudionika navodi da on nije „niti ugodan niti neugodan“. Neki su sudionici tijekom rješavanja ovog zadatka komentirali kako im se slikovnica baš i ne sviđa te im je čudna i besmislena, ali su svejedno tijekom rješavanja upitnika dali visoke ocjene (potpuno ili donekle ugodno/primjereno). Na to je vjerojatno utjecao i osjećaj potrebe davanja viših ocjena zbog mišljenja da se Upitnikom ocjenjuje ispitivača. Također je moguć i utjecaj faktora koji će poslije biti detaljnije opisan, a povezan je s društveno poželjnim odgovorima.

Tijekom zadatka *Opis slike* prvi je puta tijekom ispitivanja stvorena malo opuštenija i prirodnija atmosfera. Primijećeno je kako su se sudionici ovdje više opustili te smanjili osjećaj straha od ispitivanja i razmišljanja o njegovoj svrsi. Ovaj zadatak je prvi koji više nalikuje na razgovor nego na ispitivanje pa su i srednje vrijednosti na varijabli ugodnosti ($M=4.58$) vrlo visoke.

U *Zadatku pokazivanja* svi sudionici dali su ocjene od 3 do 5 na varijabli ugodnosti ($M=4.25$), što pokazuje kako im je bilo ugodno izvoditi taj zadatak unatoč potrebi pokazivanja i učenja odrasle osobe jednostavnoj aktivnosti. Bitno je naglasiti kako u Uputama autori navode kako je prva rečenica tijekom davanja ovog zadatka: „Pretvarat ćemo se da ja ne znam kako oprati zube i da me Vi to morate naučiti!“ Kod osoba tipičnog razvoja ova rečenica ne stvara neugodnost, budući da ispitivač naglašava da će se pretvarati. Ovi rezultati nisu u potpunosti u skladu s

komentarima tijekom ispitivanja. Sudionicima je za ovaj zadatak trebalo više poticaja da ga krenu izvoditi te se mogla uočiti neugoda prilikom objašnjavanja ispitivaču kako da pere zube. To potvrđuje i manji broj korištenih gesti što je, u nekim slučajevima, moglo biti rezultat nelagode. Uz to, sudionici su često pokazivali sklonost tome da uz što manje rečenica i uz što manji broj gesti što je moguće brže prijeđu preko ovog zadatka.

Tijekom zadatka *Stripovi*, unatoč visokim ocjenama na varijabli ugodnosti ($M=4.49$), velik broj sudionika je komentirao kako im je neugodno ustati i pripovijedati strip uz pomoć slika. Jedan sudionik je molio može li ostati sjediti unatoč tome što smo bili sami u prostoriji. Također, neki su se sudionici bojali da neće moći strip ispričati napamet te su molili da im ispitivač ostavi kartice posložene na stolu kako bi ih vidjeli. Sama neugodnost tijekom ovog zadatka bila je vidljiva i u samom držanju sudionika. Velik broj sudionika držao je ruke na stolcu te samim stavom jasno pokazao nelagodu tijekom prepričavanja stripa.

Zadatak *Stanka* podrazumijeva vrijeme u kojem se sudioniku daju određeni materijali kojima će ispuniti vrijeme dok ispitivač nešto ne zapiše. Na ovoj varijabli, zadatak je pokazao visoke vrijednosti sa srednjom vrijednosti $M=4,33$. To pokazuje kako su sudionicima materijali koji se koriste zanimljivi ali smatraju da su oni prejednostavni i, kao što su neki komentirali, „previše dječji“.

Posljednji zadatak u Protokolu, *Smišljanje priče* ima vrlo visoku srednju vrijednost na ovoj varijabli ($M=4.35$). Pojedini sudionici su navodili kako im je zabavno smišljati priče i kako im je drago da mogu iskoristiti maštu i pokazati kreativnost. Najviše je pozitivnih komentara na ovu aktivnost dolazilo od osoba koje imaju djecu pa i s njima rade slične aktivnosti.

5.4. Stupanj ugone tijekom provedbe intervjua

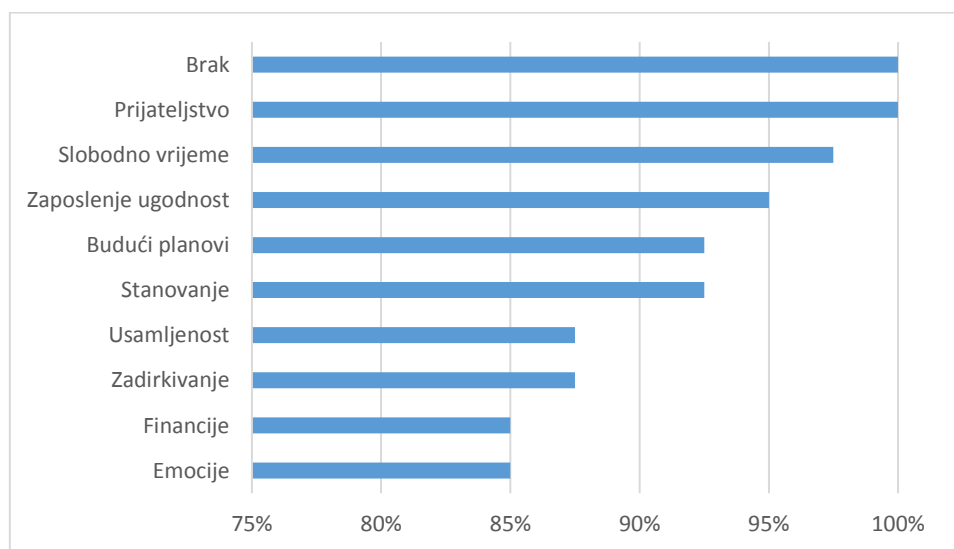
Kao i na varijabli primjerenosti, i na ovoj varijabli procjena odgovaranja na pitanja pokazuje veće srednje vrijednosti od one vezane uz materijale koji se koriste. To pokazuje i *Tablica 9* u kojoj se može uočiti kako su srednje vrijednosti na svim pitanjima veće od $M=4$. Na varijabli ugodnosti, najveću srednju vrijednost ima *Pitanja o braku* ($M=4.83$), dok je na istoj najmanja vrijednost povezana s *Pitanja o zadirkivanju* i *Pitanja o emocijama* koje imaju jednaku srednju vrijednost ($M=4.38$).

Tablica 9: Stupanj ugone tijekom odgovaranja na pitanja.

Pitanje:	MIN	MAX	M	SD
Pitanja o zaposlenju	3	5	4,73	0,554
Pitanja o zadirkivanju	2	5	4,38	0,774
Pitanja o emocijama (sreća, tuga, ljutnja i sl.)	2	5	4,38	0,925
Pitanja o financijama	3	5	4,45	0,749
Pitanja o stanovanju	3	5	4,68	0,616
Pitanja o slobodnom vremenu	3	5	4,75	0,494
Pitanja o prijateljstvu	4	5	4,78	0,423
Pitanja o braku	4	5	4,83	0,385
Pitanje o osjećaju usamljenosti	2	5	4,50	0,847
Odgovaranje na pitanja o budućim planovima	3	5	4,75	0,588

Tablica 10: Stupanj ugone tijekom odgovaranja na pitanja postavljanih tijekom ispitivanja Opservacijskim protokolom za dijagnostiku autizma.

Procjena stupnja ugodnosti izražena u postotcima (%)	izrazito neugodna	donekle neugodna	niti ugodna niti neugodna	donekle ugodna	izrazito ugodna
Pitanja o zaposlenju	0,0	0,0	5,0	17,5	77,5
Pitanja o zadirkivanju	0,0	2,5	10,0	35,0	52,5
Pitanja o emocijama	0,0	7,5	7,5	25,0	60,0
Pitanja o financijama	0,0	0,0	15,0	25,0	60,0
Pitanja o stanovanju	0,0	0,0	7,5	17,5	75,0
Pitanja o slobodnom vremenu	0,0	0,0	2,5	20,0	77,5
Pitanja o prijateljstvu	0,0	0,0	0,0	22,5	77,5
Pitanja o braku	0,0	0,0	0,0	17,5	82,5
Pitanja o osjećaju usamljenosti	0,0	5,0	7,5	20,0	67,5
Pitanja o budućim planovima	0,0	0,0	7,5	10,0	82,5

Slika 4: Postotak sudionika koji su pitanja procijenili „donekle“ ili „potpuno“ ugodnim

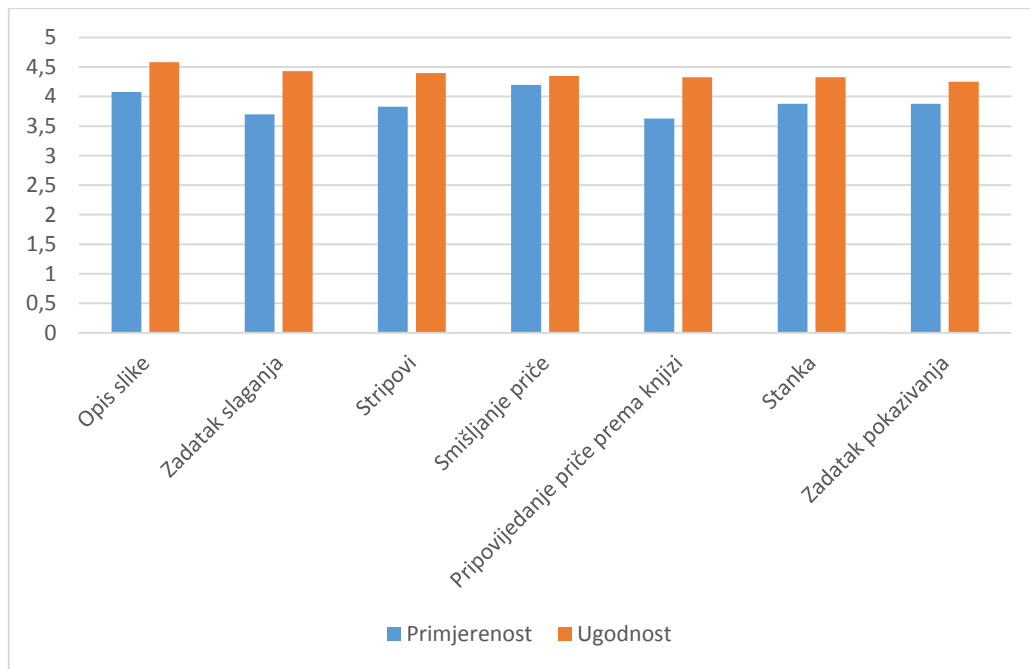
Pitanja o prijateljstvu i braku procjenjivana su kao „donekle“ ili „potpuno ugodnima“. Sudionici su uglavnom komentirali kako im je ugodno pričati o tim temama te da nemaju razloga osjećati nelagodu tijekom razgovora o njima. Pojedini sudionici su komentirali kako je dobro jer mogu sami odrediti što žele reći i kako žele odgovoriti na pitanja te nemaju pritisak da moraju izlagati neke jako osobne informacije. Zbog toga im je bilo ugodno razgovarati o tim temama, koje, među ostalim, nisu niti jako specifične nego traže odgovore na pitanja na koja se može dati i jednostavan i kratak odgovor ukoliko to sudionik želi.

Prema *Tablici 3*, može se uočiti kako *Pitanja o financijama, stanovanju, slobodnom vremenu i budućim planovima* imaju mali postotak odgovora „niti ugodno niti neugodno“. Sudionici su uglavnom navodili kako im je ugodno razgovarati o tim temama te da o njima učestalo razgovaraju u društvu. *Pitanja o financijama*, međutim, ima poprilično velik postotak (15%) odgovora „niti ugodno niti neugodno“. Tu je temu nekolicina sudionika procijenila kao neugodnu. Navodili su kako je to poprilično osobna tema o kojoj ne bi sa svima razgovarali. Ovdje veliki utjecaj ima mogućnost davanja određene, željene količine odgovora. Od sudionika se traže odgovori na određena pitanja, ali ne i jasne informacije i dubina problema u koji se trebaju upuštati. Dovoljno je da sudionici daju ispitivaču uvid u njihovu financijsku organizaciju.

Pitanja o zaposlenju, zadirkivanju, emocijama i osjećaju usamljenosti ima nekolicinu odgovora „donekle neugodno“. Pojedinicima nije bilo ugodno dijeliti s ispitivačem te informacije. Tijekom postavljanja pitanja o zadirkivanju, neki su sudionici pokušavali izbjeći osobna iskustva s takvim događajima te su željeli što prije prijeći na neku drugu temu. Mali broj sudionika je iznosio osobna iskustva vezana uz tu temu. To govori u prilog tome da odraslim osobama može biti nelagodno dijeliti s nepoznatom osobom intimna i negativna iskustva iz vlastitog života. Neki su sudionici izbjegavali razgovor o svojim strahovima te osjećaju tuge i ljutnje. Svi su sudionici rado govorili o sreći i pozitivnim iskustvima pa su o tim temama obično pričali duže negoli o negativnim iskustvima. To se također uočava i kod razgovora o temi osjećaja usamljenosti preko koje su sudionici rado prelazili u vrlo kratkom vremenu.

5.5. Usporedba ugodnosti i primjerenosti aktivnosti

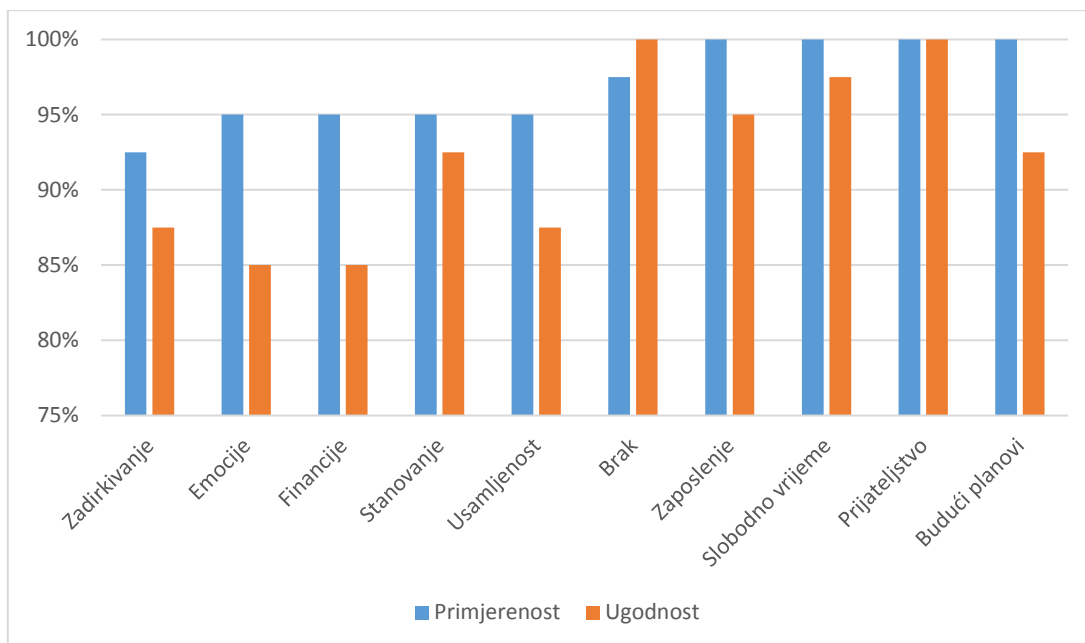
Ukoliko usporedimo varijablu primjerenosti sa varijablom stupnja ugone tijekom korištenja materijala Opservacijskog protokola za dijagnostiku autizma, možemo primijetiti kako su srednje vrijednosti varijable primjerenosti na svim zadacima niže (vidi *Sliku 5*).

Slika 5: Usporedba varijabli primjerenosti i ugodnosti tijekom korištenja materijala

To pokazuje kako sudionici smatraju da određeni materijali nisu primjereni za njihovu dob, ali unatoč tome, bilo im je ugodno tijekom ispitivanja istima. Samim time, dodatno se naglašava utjecaj samih komunikacijskih i prezentacijskih vještina ispitivača, koji može uvelike utjecati na stvaranje ugodne, opuštene atmosfere. Uz to, sudionici primjerenost više povezuju uz materijale, dok ugodnost povezuju uz cijelo ispitivanje. Tako i ovi podatci ukazuju na mogućnost davanja viših ocjena na varijabli ugodnosti i zbog društveno poželjnih odgovora.

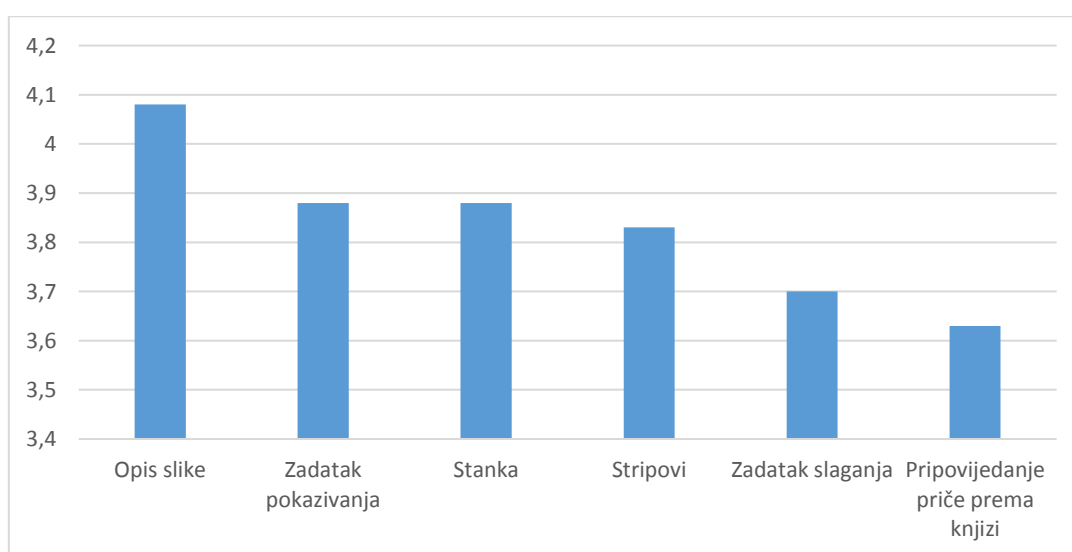
Tijekom odgovaranja na pitanja, sudionici su češće određena pitanja ocjenjivali „donekle“ ili „potpuno“ primjerenim već ugodnim (vidi *Sliku 6*). To pokazuje kako sudionici smatraju da su teme razgovora primjerene odrasloj dobi, ali su isto tako ponekad intimne i osobne te samim time nije uvijek ugodno razgovarati o njima.

Slike 6: Usporedba varijabli primjerenosti i ugodnosti tijekom odgovaranja na pitanja

5.6. Prijedlozi sudionika o mogućem izbacivanju aktivnosti i protokola ADOS-2

Zadnja dva pitanja iz upitnika bila su usmjerena na izbacivanje aktivnosti i pitanja iz ispitivanja. Na pitanje: *Smatrate li da bi neke aktivnosti trebalo izbaciti iz ispitivanja?*, devet sudionika odgovorilo je pozitivnim odgovorom (vidi Sliku 7).

Slika 7: Broj sudionika koji su iznijeli potrebu izbacivanja pojedinih zadataka iz protokola ADOS-2.

Dvije osobe navele su kako bi trebalo izbaciti *Zadatak slaganja*. Obje su kazale da tu aktivnost smatraju prejednostavnom i zbunjujućom jer je neobično odraslim osobama dati tako jednostavan zadatak, a samim time i neprimjereno. Jedna osoba navela je kako bi trebalo izbaciti *Stanku*. Ista je osoba spomenula i kako joj se čini neprimjerenim dati odrasloj osobe flomastere da njima „upotpuni vrijeme“. Jedan sudionik je naveo *Zadatak pokazivanja* kao aktivnost koju treba izbaciti. Također je komentirao kako je neobično i neprimjereno da odrasla osoba, koja svaki dan radi takvu aktivnost uči drugu odraslu osobu tako jednostavnoj radnji. Jedan sudionik naveo je kako bi bilo poželjno izbaciti *Smišljanje priče*. Komentirao je kako je to aktivnost za djecu. Unatoč mnogim negativnim komentarima na aktivnost *Stripovi*, samo je jedna osoba to navela kao zadatak koji bi trebalo izbaciti iz ispitivanja. Ta je aktivnost bila vidljivo nelagodna velikom dijelu sudionika ali, unatoč tome, broj ljudi koji su ju naveli u zadnjem dijelu Upitnika je jako mali. Najveći broj sudionika (5) pokazao je želju za izbacivanjem aktivnosti *Pripovijedanje priče prema knjizi*. Sudionici su uglavnom komentirali kako im se ne sviđa priča te kako se čudno osjećaju pričajući takvu priču odrasloj osobi. Ta je aktivnost više povezana s kulturološkom neprimjerenosti same priče i njezinom neobičnosti za hrvatsku kulturu.

Na pitanje: *Smatrate li da bi neka pitanja trebalo izbaciti iz ispitivanja jer su previše intimna?*, tri sudionika odgovorila su potvrdno, međutim, nisu navela o kojim se pitanjima radi. Jedan je sudionik usmeno komentirao da je pitanje o financijama kulturno neprimjereno. Rekao je kako misli da je u pojedinim kulturama u redu i s nepoznatim osobama razgovarati o vlastitim financijama, ali kako se u hrvatskoj kulturi takva pitanja mogu smatrati neprimjerenima i nepristojnima.

Ova analiza govori o potrebi preispitivanja materijala koji se koriste u Modulu 4. Neka od njih bilo bi dobro izbaciti ili ih zamijeniti nešto složenijima.

Što se tiče dodatnih komentara na ispitivanje, jedna je osoba napisala: „Ne znam što se ispituje, no neprimjereno je mojim godinama.“ Drugi je sudionik dao sličan komentar: „U kontekstu ispitivanja je sve u redu, ali ne bi bilo primjereno da se ne radi o ispitivanju“.

Uz njih, neki su komentari bili pozitivni poput komentara: „Zabavno je, ugodno i zanimljivo, poticajno!“, „Neobičan koncept ispitivanja, ali u konačnici novo i zanimljivo iskustvo“, „Otkriva dijete u meni“.

Kod većine pitanja ne postoje značajne razlike s obzirom na stupanj obrazovanja sudionika. Međutim, može se uočiti kako su sudionici s višim stupnjem obrazovanja često davali niže ocjene prilikom rješavanja Upitnika. To govori u prilog tome da osobe s višim stupnjem obrazovanja navedene materijale smatraju prejednostavnima i neprimjerenima za ispitivanje.

Statistički značajne razlike s obzirom na spol sudionika također nisu prisutne kod većine pitanja. One su primijećene jedino pri odgovorima na tri pitanja u kojima su muškarci davali statistički značajno niže rezultate.

5.7. Nedostatci istraživanja

U sljedećem dijelu bit će navedeni čimbenici koji su mogli utjecati na odgovore sudionika. Neki od njih su bili više, a drugi manje naglašeni tijekom ispitivanja različitih sudionika. Neke faktore moguće je kontrolirati te se prilikom budućih istraživanja preporučuje što bolja kontrola nad njima.

Prvi faktor koji je mogao utjecati na rješavanje Upitnika o primjerenosti materijala su društveno poželjni odgovori. Budući da intervju podrazumijeva razgovor sudionika i ispitivača, može se dogoditi da sudionici odgovaraju društveno poželjnim iskazima. Sudionici se tako žele prezentirati u najboljem mogućem svjetlu te na pitanja odgovarati poželjnim i prihvatljivim odgovorima (Bowling, 2005). Autor navodi neke od mogućih postupaka kojima se ovaj problem može smanjiti. Jedan od njih je jamstvo povjerljivosti i anonimnosti podataka. Na taj se način sudionici mogu osjećati zaštićenima i njihovi odgovori sukladno tome mogu biti iskreniji. Međutim, Singer, Hippler i Schwarz (1992) su ispitivali utjecaj jamstva povjerljivosti podataka na želju za davanjem odgovora. Pokazali su da to jamstvo ne povećava uvijek spremnost na odgovor te autori navode kako ispitivačevo jamstvo o povjerljivosti može u sudioniku stvoriti sumnju o velikoj osjetljivosti teme i na taj način smanjiti davanje odgovora. Taj se problem može smanjiti i provjerom povezanosti sudionikovog odgovora nasuprot „poznate činjenice“ vezane uz to pitanje, neizravnim ispitivanjem, korelacijom odgovora s mjerama društvene poželjnosti i tehnikama nasumičnih odgovora. Na ovaj faktor utječe sudionikova kultura. Neke kulture potiču individualnost, dok su druge usmjerene na zajedništvo. Sukladno tome, količina davanja socijalno poželjnih odgovora bit će različita, ovisno o kulturi iz koje sudionik dolazi.

Tourangeau i Smith (1996) pokazali su kako sudionici češće daju društveno poželjne odgovore tijekom ispitivanja intervjuom nego samoprocjenom. Istraživanje koje se bavilo seksualnim ponašanjima i drugim osjetljivim temama (Tourangeau, Rastinski, Jobe, Smith i Praat, 1997) također je pokazalo više prijavljivanja „socijalno nepoželjnih“ ponašanja tijekom samoprocjene. Na pitanja vezana uz broj partnera, spolno prenosive bolesti i korištenje sredstava kontracepcije, sudionici su davali različite iskaze s obzirom na način na koji se

ispitivanje vršilo. Sudionici su tijekom samoprocjene prijavljivali viši broj takvih ponašanja nego tijekom ispitivanja intervjuom. Do istog zaključka, samo vezanog za drugu temu, došli su Presser i Stinson (1998) koji su istraživali količinu odlazaka na religiozne događaje. Pokazali su kako korištenje upitnika samoprocjene smanjuje socijalno poželjne odgovore za čak jednu trećinu u usporedbi s intervjuom licem u lice. Navedena istraživanja ističu problem koji se javlja osobito tijekom ispitivanja intervjuom. Za naše istraživanje nije toliko bitna iskrenost sudionika tijekom same procjene ADOS-om, već njihova iskrenost tijekom rješavanja Upitnika. To jest, neovisno o tome što su i kako su sudionici odgovarali tijekom provedbe ADOS-a-2, bilo je važno da same materijale ocjenjuju iskreno, bez potrebe davanja socijalno poželjnih odgovora u smislu davanja većih ocjena na Upitniku. Bitno je naglasiti kako je, iako je Upitnik bio u pisanom obliku samoprocjene, ispitivač svejedno bio u prostoriji te nije bilo prikladne privatnosti tijekom rješavanja. Zbog toga se ispunjavanje Upitnika često pretvorilo u istodobno komentiranje i opravdavanje davanja određenih ocjena. Zbog toga bi bilo bolje u sljedećim istraživanjima osigurati sudionicima potpunu privatnost tijekom ispunjavanja Upitnika.

Drugi faktor koji se navodi u literaturi kao mogući potencijalni čimbenik koji utječe na sudionikove odgovore, Bowling (2005) naziva faktorom sklonosti „pomirenja“. Autorica govori o tome kako velik broj pozitivnih odgovora može biti i posljedica tendencije da se sudionik slaže s drugima, tj. da pristane na takozvanu kulturalnu osnovu. Sudionicima je lakše složiti se s većinom nego imati drukčije mišljenje od ostalih. Također navodi kako je takvo ponašanje češće kod ispitivanja intervjuom nego samoprocjenom. Likertovom skalom, ovaj se problem može malo smanjiti. Tijekom našeg istraživanja, taj je problem bio djelomično izražen unatoč tome što se radilo o Upitniku s Likertovom skalom. Razlog tome je isti kao kod objašnjenja prvog faktora. Budući da je ispitivač tijekom ispunjavanja upitnika bio pokraj sudionika, oni su često smatrali da se od njih očekuje da moraju dati visoke ocjene „kao svi“. Neki su sudionici poslije komentirali kako imaju osjećaj da moraju dati što višu ocjenu jer da na taj način pomažu ispitivaču. Iako se ispitivač trudio tijekom sudionikova rješavanja Upitnika baviti drugim poslovima, sama njegova prisutnost tik do sudionika utjecala je na sudionikove odgovore.

Koller-Trbović i Žižak (2008) navode faktor koji je povezan s pozitivnim ili negativnim stavom sudionika prema istraživanju. On može utjecati na rezultate ispitivanja. Ukoliko se sudioniku cijelo istraživanje ne sviđa, on može davati i „lošije“ ocjene za razliku od situacija u kojima je sudioniku istraživanje poznato i doživljava ga pozitivno. Tijekom čitanja obavještajnog pristanka, ispitivač dobiva okvirnu sliku istraživanja. Ukoliko mu se ona sviđa, sudionik može

biti i motiviraniji za razgovor, odgovaranje i sudjelovanje. Uz to, isti autori (Koller-Trbović i Žižak, 2008) ističu mogućnost postojanja pogreške u dobivenim podacima zbog potrebe sudionika da daje odgovore koji će biti sukladni očekivanju ispitivača. To se događa zbog prirodnog nastojanja ljudi da se dopadnu ispitivaču i da mu budu korisni. Autori navode kako sudionici zbog toga pokušavaju proniknuti u očekivanja ispitivača te da pokušavaju otkriti njegovu motivaciju i sklonosti prema određenom smjeru odgovaranja. Ovaj je faktor bio osobito naglašen tijekom rješavanja Upitnika. Unatoč ispitivačevoj uputi da ne ocjenjuju njega, već same materijale, sudionici su često komentirali kako im je s ispitivačem bilo ugodno. Time su često jasno davali do znanja da ocjenjuju njega, a ne same materijale. Bilo je vidljivo kako misle da je ispitivaču „draže“ da u Upitniku budu više ocjene te su ih često davali „iz pristojnosti“.

Sljedeći problem vezan je uz karakteristike ispitivača. Intervju kao oblik prikupljanja podataka uključuje interakciju između sudionika i ispitivača. Narav te interakcije ovisi o uvjetima intervjuiranja i osobinama ispitivača te o strukturi društvenog okruženja (Bowling, 2005). Sama prisutnost ispitivača (Bowling, 2005) može utjecati na sudionikove odgovore. Višak pozitivnih ili društveno poželjnih odgovora može biti rezultat ispitivačeve pristranosti i njegovih karakteristika. Bradburn, Sudman i Wansink (2004) navode kako karakteristike ispitivača mogu utjecati na same odgovore. Uz to, neki ljudi ne žele izreći mišljenja s kojima se ispitivač vjerojatno neće složiti zbog društveno poželjne pristranosti. Ispitivači se mogu razlikovati u svojoj sposobnosti da djeluju neutralno, da pokazuju interes i da slušaju sudionika, te da ispitivanje provedu na način sukladan pravilima. Zbog toga je neophodno da ispitivač bude dobro pripremljen.

Tijekom ispitivanja ADOS-om, veliki utjecaj na primjerenost samih materijala imaju karakteristike ispitivača. Budući da se radi o polustrukturiranom intervjuu, sama sposobnost i iskustvo ispitivača igrat će veliku ulogu u stvaranju osjećaja ugodnosti kod sudionika. Nadalje, ADOS-2 sadrži i osobna pitanja, pa često ovisi o ispitivaču hoće li ih on prezentirati na primjeren način te možda i sam dati odgovor na takva pitanja i iznijeti neki primjer iz svojega života te na taj način potpomoći i olakšati sudionikovo dijeljenje informacija ili će pitanja postaviti više izolirano i na taj način stvoriti nelagodu kod sudionika. Zbog toga je i velik broj sudionika ugodnost povezivao s ispitivačem, a ne sa samim materijalima.

Veliki utjecaj na davane odgovore ima i ličnost sudionika. Budući da su pitanja tijekom intervjuja više ili manje intimna i osobna, karakteristike sudionika i njegova odnosa prema razgovoru o takvim temama utječu na osjećaj ugodnosti tijekom ispitivanja. Tourangeau i Smith (1996) ističu kako su pitanja osjetljiva ukoliko dovode do zabrinutosti oko neslaganja s

njegovim odgovorima ili nekih drugih negativnih posljedica ukoliko se na njih iskreno odgovara. Uz to, ona su osjetljiva ako ulaze u privatnost osobe. Prema toj definiciji, pojedina pitanja iz ADOS-2 mogu se smatrati osjetljivima jer ulaze u osobne informacije o financijama, braku, emocijama i sličnim temama. Pojedini sudionici su tijekom testiranja navodili kako njima nije problem ni s kim pričati ni o čemu jer su jako otvoreni, dok je pojedincima bilo vidljivo neugodno tijekom razgovora o određenim temama poput one o zadirkivanju.

Legard, Keegan i Ward (2003) navode kako je glavni cilj intervjua dobiti što potpunije i što nepristranije odgovore o sudionikovoju perspektivi vezanoj za određenu temu. Zadatak istraživača je koristiti sva sredstva koja su mu na raspolaganju kako bi taj cilj bio što kvalitetnije ispunjen. Nepristranost intervjua teže je ostvariva ukoliko se ispitivač i sudionik poznaju. Zato bi u našem istraživanju, kao i uvijek tijekom ispitivanja ADOS-om, bilo bolje da su sudionik i ispitivač u svim slučajevima bile međusobno potpuno nepoznate osobe. Za naše istraživanje to je bilo teže ostvariti budući da je većini odraslih osoba teško izdvojiti sat vremena za testiranje pa je u njemu sudjelovao određeni postotak osoba koje više ili manje poznaju ispitivača. Osobama koje bolje poznaju ispitivača, može biti lakše dijeliti osobne informacije s njime, zbog mogućnosti prethodnog poznavanja istih. Na taj se način povećava ugodnost ispitivanja te stav o primjerenosti materijala. U budućim istraživanjima bilo bi dobro osigurati uzorak u kojem neće biti nikakva poznanstva između sudionika i ispitivača.

Bowling (2005) je provela istraživanje koje promatra kako način prikupljanja podataka može utjecati na dobivene podatke. U svojem radu govori o tome kako najveće razlike postoje između upitnika samoprocjene i intervjua te kako i male promjene u odabiru riječi tijekom ispitivanja, poretku pitanja i formi davanja odgovora mogu rezultirati dobivanjem različitih podataka (Sudman i Bradburn, 1974). Međutim, ponekad je teško razlikovati jesu li takve različitosti rezultat navedenih promjena ili rezultat nekih drugih varijabla vezanih uz način administracije ispitivanja. Općenito, kao što je prethodno navedeno, primjerenost materijala dobro je ispitivati Upitnikom samoprocjene, ali bi u budućim istraživanjima bilo bolje osigurati veću anonimnost tijekom rješavanja Upitnika.

Ovo istraživanje ima uzorak od 40 sudionika u dobi između 35. i 50. godine. U sljedećim istraživanjima, trebalo bi povećati veličinu tog uzorka kako bi i sami rezultati bili reprezentativniji.

5.8. Potvrđivanje pretpostavki

H1: Sudionici će materijale koji se koriste u protokolu ADOS-2 većinom procijeniti kao primjerene.

Prihvća se.

H2: Sudionici će pitanja koji se koriste u protokolu ADOS-2 većinom procijeniti kao primjerene.

Prihvća se.

H3: Sudionici će materijale koji se koriste u protokolu ADOS-2 većinom procijeniti ugodnim.

Prihvća se.

H4: Sudionici će pitanja koji se koriste u protokolu ADOS-2 većinom procijeniti ugodnim.

Prihvća se.

6. ZAKLJUČAK

Testovi koji se koriste za dijagnostiku različitih poremećaja moraju biti primjereni kronološkoj dobi osoba za koje se koriste te njihovoj kulturi. Uz to, ispitivanje će biti valjano ako je sudionicima tijekom njega ugodno jer se na taj način pospješuje valjanost samih rezultata. Zbog toga je ovo istraživanje bilo usmjereno na ispitivanje primjerenosti materijala Opservacijskog protokola za dijagnostiku poremećaja spektra autizma za primjenu s odraslima. Istraživanje je pokazalo kako je većina materijala primjerena za korištenje, ali kako postoje indikacije za dodatnu provjeru određenih materijala i provjeru opravdanosti njihovog korištenja. Pitanja koja pokazuju nižu srednju vrijednost su: *Zadatak slaganja* (primjerenost), *Pripovijedanje priče prema knjizi* (primjerenost), *Zadatak pokazivanja* (primjerenost), *Stripovi* (primjerenost) i *Stanka* (primjerenost).

Zadatak slaganja veliki postotak odraslih osoba smatra neprimjerenim dobi. Zbog toga je potrebno dodatno provjeriti valjanost i korist tog zadatka. Druga sugestija za povećanje primjerenosti materijala odnosi se na redoslijed davanja zadataka. Pokazalo se kako osobe tipičnog razvoja bolje i lakše ostvaruju komunikaciju i socijalne odnose, te su opuštenije tijekom intervjua negoli tijekom strukturiranih zadataka za razliku od osoba s autizmom kojima je lakše izvoditi strukturirane aktivnosti. Stoga se sugerira da se osobama koje teže tipičnom razvoju ispitivanje ADOS-om započne nekim pitanjem iz intervjua umjesto *Zadatkom slaganja*. *Pripovijedanje priče prema knjizi* pokazuje se poprilično neprimjerenim te je poželjno zamijeniti ga s nešto složenijim zadatkom ili promjenom same priče koja je neobična i neprimjerena za populaciju osoba hrvatskoga govornog područja. Iako je Uпитnikom pokazana visoka razina primjerenosti *Zadatka pokazivanja*, ispitivač je primijetio nelagodu kod ispitivanja velikog broja sudionika. Isto se dogodilo i kod zadatka *Stripovi* tijekom kojeg je sudionicima bilo nelagodno ustati i ispričati priču napamet. Navedene zadatke potrebno je dodatno provjeriti i po mogućnosti zamijeniti nekim primjerenijim. Materijali korišteni tijekom stanke izazvali su čuđenje kod sudionika te su neki od njih komentirali kako flomasteri nisu primjereni za odraslu dob. Istu reakciju izazvao je i zadatak *Smišljanje priče*, koji bi mogao koristiti složenije predmete ili bi se kodovi koji se ispituju tim zadatkom mogli ispitati nekim drugim, primjerenijim načinom.

Odgovaranje na većinu pitanja, sudionici su smatrali ugodnim i primjerenim. Pokazano je kako je hrvatskim odraslim govornicima prirodno i s nepoznatom osobom razgovarati o temama kojih se ADOS-2 dotiče. Pitanja koja bi bilo poželjno dodatno istražiti i provjeriti su razgovor o financijama, zbog osjetljivosti te teme, i razgovori o zadirkivanju i usamljenosti zbog njihove

intimne prirode. Razlike s obzirom na stupanj obrazovanja i spol prisutne su u vrlo malo pitanja. Kod pitanja u kojim takva razlika postoji, pokazano je kako osobe višeg stupnja obrazovanja te muške osobe češće daju niže ocjene na Upitniku primjerenosti materijala. Iako je na pitanja o izbacivanju aktivnosti ili dijelova intervjua iz ADOS-2 jako malo sudionika odgovorilo potvrdno, tijekom samog rješavanja upitnika bili su prisutni neki komentari vezani uz neprimjerenost određenih materijala. Najviše sudionika navelo je kako bi trebalo izbaciti aktivnost *Pripovijedanje priče prema knjizi*. Aktivnosti i materijale koje su pojedinci naveli neprimjerenima bilo bi poželjno zamijeniti složenijima ili ih izbaciti. Ovo istraživanje sugerira da bi bilo dobro daljnje istražiti materijale korištene tijekom ispitivanja Protokolom. Primjerenost i ugodnost tijekom ispitivanja mogu uvelike utjecati na pouzdanost i valjanost određenog testa te ih je stoga potrebno osigurati u najvećoj mogućoj mjeri. Ovi podatci podržavaju korištenje Modula 4, ali i daju preporuku za daljnje istraživanje ovog dijagnostičkog testa.

7. LITERATURA

1. Ajduković, M., Kolesarić, V. (2003). Etički kodeks istraživanja s djecom. Zagreb: *Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži i Vijeće za djecu Vlade Republike Hrvatske*.
2. Argyle, M., Henderson, M., Bond, M., Iizuka, Y. i Contarello, A. (1986). Cross-cultural variations in relationship rules. *International Journal of Psychology*, 21 (1-4), 287-315.
3. Bowling, A. (2005). Mode of questionnaire administration can have serious effects on data quality. *Journal of Public Health*, 27 (3), 281-291.
4. Bradburn, N. M., Sudman, S., Wansink, B. (2004). *Asking questions: the definitive guide to questionnaire design--for market research, political polls, and social and health questionnaires*. John Wiley & Sons.
5. Buchmeier, A. L., Baker, J. C., Reuter-Yuill, L. M. i MacNeill, B. R. (2018). Considerations for preference and reinforcer assessments with older adults with developmental disabilities. *Behavior Analysis: Research and Practice*, 18 (1), 103-116.
6. Carter, J. A., Lees, J. A., Murira, G. M., Gona, J., Neville, B. G. i Newton, C. R. (2005). Issues in the development of cross-cultural assessments of speech and language for children. *International Journal of Language & Communication Disorders*, 40 (4), 385-401.
7. Hilton, A., Skrutkowski, M. (2002). Translating instruments into other languages: development and testing processes. *Cancer nursing*, 25 (1), 1-7.
8. Hrvatska psihološka komora. (2004). Kodeks etike psihološke djelatnosti. Posjećeno 7.6.2019. na mrežnoj stranici: http://www.psiholoska-komora.hr/static/documents/dok_kodeks_etike.pdf.
9. Hus, V., Lord, C. (2014). The autism diagnostic observation schedule, module 4: revised algorithm and standardized severity scores. *Journal of autism and developmental disorders*, 44(8), 1996-2012.
10. Husremović, D. (2016). *Osnove psihometrije za studente psihologije*. Sarajevo: Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu.
11. Ivanova, M. V., Hallowell, B. (2013). A tutorial on aphasia test development in any language: Key substantive and psychometric considerations. *Aphasiology*, 27 (8), 891-920.
12. Legard, R., Keegan, J., Ward, K. (2003). In-depth interviews. *Qualitative research practice: A guide for social science students and researchers*, 6 (1), 138-169.
13. Lezak, M. D., Howieson, D. B., Loring, D. W. i Fischer, J. S. (2004). *Neuropsychological assessment*. USA: Oxford University Press. Posjećeno 7.6.2019. na mrežnoj stranici:

https://books.google.hr/books?hl=en&lr=&id=FroDVkVKA2EC&oi=fnd&pg=PA3&ots=q6_fWURq4M&sig=xqi2RpdKYR2MGPOHknoftZbhsv4&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false.

14. Lord, C., Risi, S., Lambrecht, L., Cook, E. H., Leventhal, B. L., DiLavore, P. C. i Rutter, M. (2000). The Autism Diagnostic Observation Schedule—Generic: A standard measure of social and communication deficits associated with the spectrum of autism. *Journal of autism and developmental disorders*, 30 (3), 205-223.
15. Lord, C., Rutter, M., DiLavore, P., Risi, S., Gotham, K. i Bishop, S. (2012). Autism diagnostic observation schedule—2nd edition (ADOS-2). *Los Angeles, CA: Western Psychological Corporation*.
16. Kanne, S. M., Randolph, J. K., Farmer, J. E. (2008). Diagnostic and assessment findings: A bridge to academic planning for children with autism spectrum disorders. *Neuropsychology review*, 18 (4), 367-384.
17. Kljunić, K., Cepanec, M., Šimleša, S. (2016). Imaju li hrvatska djeca urednog razvoja uistinu „urednu“ komunikaciju?. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 52 (2), 1-10.
18. Koller-Trbović, N., Žižak, A. (2008). *Kvalitativni pristup u društvenim znanostima*. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet.
19. Kovačec, A. (1996). Hrvatski opći leksikon. *Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb*.
20. McCrimmon, A., Rostad, K. (2014). Test Review: Autism Diagnostic Observation Schedule, (ADOS-2) Manual (Part II): Toddler Module. *Journal of Psychoeducational Assessment*, 32 (1), 88-92.
21. McLaren, M. C. (1998). *Interpreting cultural differences: The challenge of intercultural communication*. Peter Francis Publishers.
22. Niikura, R. (1999). Assertiveness among Japanese, Malaysian, Filipino, and US white-collar workers. *The Journal of social psychology*, 139 (6), 690-699.
23. Noël, G. (2015). Designing a Visual Tool to Interview People with Communication Disabilities: a user-centered approach. *Visible Language*, 49 (1/2), 62-79.
24. Norbury, C. F., Sparks, A. (2013). Difference or disorder? Cultural issues in understanding neurodevelopmental disorders. *Developmental psychology*, 49 (1), 45-58.
25. Pearson, E. J. M. (2009). Comfort and its measurement—a literature review. *Disability and Rehabilitation: Assistive Technology*, 4 (5), 301-310.
26. Presser, S., Stinson, L. (1998). Data collection mode and social desirability bias in self-reported religious attendance. *American sociological review*, 63(1), 137-145.

27. Singer, E., Hippler, H. J., Schwarz, N. (1992). Confidentiality assurances in surveys: Reassurance or threat?. *International journal of Public Opinion research*, 4(3), 256-268.
28. Smith, L., Malcolm-Smith, S., de Vries, P. J. (2017). Translation and cultural appropriateness of the Autism Diagnostic Observation Schedule-2 in Afrikaans. *Autism*, 21 (5), 552-563.
29. Sudman, S., Bradburn, N. M. (1974). In *Response effects in surveys: a review and synthesis*. Chicago: Aldine Publ. Co.
30. Tourangeau, R., Rasinski, K., Jobe, J. B., Smith, T. W. i Pratt, W. F. (1997). Sources of error in a survey on sexual behavior. *Journal Of Official Statistics-Stockholm*, 13(4), 341-366.
31. Tourangeau, R., Smith, T. W. (1996). Asking sensitive questions: The impact of data collection mode, question format, and question context. *Public Opinion Quarterly*, 60(2), 275-304.
32. Urbina, S. (2004). *Essentials of psychological testing*. New Jersey: John Wiley & Sons.